

[Religionistika](#)

[Fantasy](#)

**David Zbiral**

E-mail: [david.zbiral@post.cz](mailto:david.zbiral@post.cz) (můžete též použít [tento formulář](#))

URL: <http://mujweb.cz/www/david.zbiral>

návštěv od 17. 2. 2003

# **Žánr fantasy a religionistika:**

**možnosti, meze, provokace**

David Zbiral

# Obsah

|   |           |
|---|-----------|
| <b>ÚVOD</b>   | <b>3</b>  |
| <b>ŽÁNŘ FANTASY</b> .....                                       | <b>3</b>  |
| <b>MÁ FANTASY NĚCO SPOLEČNÉHO S NÁBOŽENSTVÍM?</b> .....         | <b>4</b>  |
| Problém hermeneutického kruhu a vymezení náboženství .....      | 4         |
| Shoda interpretačního společenství .....                        | 4         |
| Sebevýklad; implicitní náboženství .....                        | 5         |
| Náboženství: mýtus, rituál, společenství .....                  | 6         |
| Skupina a rituál .....  | 7         |
| Typologie textů týkajících se náboženství; atribuce .....       | 9         |
| Náboženská víra .....   | 11        |
| „Etnocentrismus“ a intelektualismus .....                       | 14        |
| Proč chodí pan Jones do kostela? .....                          | 15        |
| Další možné znaky náboženství a literatura fantasy .....        | 16        |
| Utváření světa, paralelní světy .....                           | 17        |
| Co nemá mytický prototyp, není mytické? .....                   | 17        |
| <b>FANTASY JAKO NEKALÁ KONKURENCE NA TRHU NÁBOŽENSTVÍ</b> ..... | <b>18</b> |
| <b>OBRAZ NÁBOŽENSTVÍ A MAGIE VE FANTASY</b> .....               | <b>19</b> |
| Magie ve fantasy .....  | 19        |
| R. E. Howard a povídky o Conanovi .....                         | 19        |
| Film Barbar Conan .....   | 19        |
| Náboženství a magie u Ursuly K. Le Guinové .....                | 21        |
| Protikřesťanská polemika .....                                  | 21        |
| <b>OSOBNOSTI A JEJICH DÍLO</b> .....                            | <b>22</b> |
| C. S. Lewis .....   | 22        |
| J. R. R. Tolkien .....  | 23        |
| <b>DO BUDOUCNA</b> .....  | <b>27</b> |
| <b>ZÁVĚR</b>  | <b>27</b> |
| <b>BIBLIOGRAFIE</b> .....                                       | <b>27</b> |
| Sekundární literatura .....                                     | 27        |
| Prameny – fantasy .....   | 28        |
| Prameny – ostatní .....   | 29        |
| Tolkien a náboženství (několik odkazů) .....                    | 29        |
| Další odkazy .....  | 29        |

# Úvod

Religionistika se vyjevuje sama sobě v modelech, kterými uchopuje svůj předmět. Proto pro ni každý vědecký výzkum náboženství je (či by měl být) zároveň procesem sebepoznávání. Lze to říci i jinými slovy: zkoumáním každého jevu se dostává do nového světla nejen on sám, nýbrž i zkoumající subjekt a jeho interpretační rámec. Mimořádně jasně to vyplyne z tohoto pokusu o zvážení možností religionistického uchopení některých děl žánru fantasy, přesněji *vztahu* některých osob k nim. Každý takový vstup na neprobádanou půdu je riskantní a neobejde se bez klopýtání o překážky metodologické, heuristické i jazykové.

Závažným metodologickým problémem je, že zřejmě žádná kniha žánru fantasy není posvátným textem, tj. nemá roli v kultu žádné skupiny. Problémy heuristické jsou neméně palčivé: kde hledat konkrétní sociální skupinu, kterou bychom mohli uchopit a studovat (abychom neupadli do osidel zjednodušujícího dohledávání toho či onoho motivu v mýtech a nezabředli do dalekosáhlých interpretací neberoucích v úvahu samotné „věřící“)? Ani problémy religionistického jazyka nelze brát na lehkou váhu. Nevystačíme si s pojmy jako spasitel, oběť, hřích, zásluhy, mnich, transcendentno či mystika. Budeme muset hledat alternativní zobrazovací jazyk.

Tento esej je vlastně hodně o religionistice, která by nejdřív – spíš než si kazit oči hledáním na bohy příliš zblízka – měla hledět na vyjevování sebe sama ve vlastních dílech. Jestliže práce obsahuje i pozitivní nástin religionistického uchopení fenoménu fantasy, jde spíš o bleskovou průzkumnou výpravu do neznáma, o výkřik do tmy, o čerání kalné vody v napjatém očekávání, zda nevyplave něco zajímavého.

Ten, kdo se v religionistice neorientuje a zajímá ho spíše samotná fantasy, asi většinu kapitol přeskochí. V některých snad ale přece jen najde něco přínosného.

## Žánr fantasy

Fantasy (z anglického slova pro fantazii, obvyklá česká výslovnost [fantazi]) je moderní literární, filmový, výtvarný a herní žánr, který se formoval zejména od 30. let 20. století v anglicky mluvícím prostoru, a to především na stránkách časopisů publikujících tzv. nenáročnou literaturu. Rozhodujícím způsobem vývoj fantasy ovlivnil J. R. R. Tolkien zveřejněním díla *Pán prstenů* v 50. letech 20. stol.

Fantasy se většinou odehrává v paralelních (imaginárních) světech či v dávné minulosti našeho světa. Bývá mylně směřována se svou sestrou, vědecko-fantastickou literaturou (science fiction). Ve skutečnosti se svým obsahem mnohem více podobá těm žánrům, ze kterých programově tematicky čerpá (přímo či nepřímo): pověstem, bájím, pohádkám, eposům, středověkým artušovským prózám. V dílech žánru fantasy se setkáme s draky, vlkodlaky, válečníky, čaroději a kouzelnými předměty, nikoli s vesmírnými loděmi, roboty a technickými vynálezy. Prvky sci-fi nebo propojování paralelního světa, který autor fantasy vytváří, se světem naším je mnoha čtenáři vnímáno jako nežádoucí kontaminace.

## Má fantasy něco společného s náboženstvím?

Má fantasy vůbec něco společného s náboženstvím, a spadá tedy částečně do sféry zájmu religionistiky? Na tuto otázku nelze odpovědět přímo. Musíme nejdříve promyslet nikoli odpověď, nýbrž samotnou otázku. Mnohokrát se k ní spirálovitě vrátíme. Už zde je ale třeba téma omezit: práce se bude tázat na to, zda *některé aspekty vztahu některých osob k některým prvkům některých děl literatury fantasy* mohou být vnímány religionistikou jako náboženské. Nemyslím si, že náboženská či kryptonáboženská je fantasy jako celek.

### Problém hermeneutického kruhu a vymezení náboženství

Fantasy má nebo nemá něco společného s náboženstvím: naše odpověď osudově závisí na tom, jaké představy vkládáme do slova náboženství, a je tedy obsažena v otázce. Tomu se většinou říká *hermeneutický kruh*.

Pokud ve fantasy jako religionisté hledáme spasitele, vykoupení nebo systém náboženského práva, stěží ji shledáme jako náboženskou. Ale náš závěr by neměl být hned ten, že fantasy nemá náboženské roviny. Náboženství totiž není nezávislou entitou<sup>1</sup> ani označením s přesně daným obsahem; jediné, co posuzujeme, je kompatibilita či kontrast fenoménu s naším vlastním konceptem náboženství. V tomto případě jsme vybrali z několika náboženství pár prvků, které nás zaujaly z určitých důvodů víc než jiné (spasitel atd.), a poměřili jsme jimi neznámý fenomén, abychom ho byli schopni zařadit. Religionistika běžně termíny přejímá právě z výpovědí těch, jejichž náboženský svět studuje,<sup>2</sup> což je vlastně docela smysluplné a praktické. Ale vnucuje se otázka: co naší pozornosti uniká, když poměřujeme jev termíny, které jsou mu cizí? Co má vlastně být určujícím znakem náboženskosti?

### Shoda interpretačního společenství

Religionisté tvoří skupinu lidí s určitými zájmy, kteří si svým specifickým, zčásti esoterickým (pro nezasvěcené nepochopitelným) jazykem vyprávějí o tom, co nazývají náboženským. Každý pokus o vymezení náboženství vyvolá vlnu kritiky. Konstatujeme, že náboženství vlastně definovat nejde a děláme, jako by nic. Jako bychom ani vymezení náboženství nepotřebovali. Ale ve skutečnosti neustále pracujeme s implicitním konceptem náboženství. Kdybychom se rozhodli jej odít do slov a být k sobě upřímní, byli bychom překvapení, jak je výsledek nepřijatelný, zužující, směšný. Proto raději předstíráme, že takovýto koncept (a od něj se odvíjející hermeneutický kruh) neexistuje, nebo jej přinejmenším ignorujeme. Jak to, že to prakticky vzato udělat lze? Co nám takový přístup umožňuje? Jednoznačně *konsenzus interpretační komunity religionistů*. Jestliže se např. chceme věnovat eucharistické mystice ve středověku, tak málokdo zpochybní naši práci s tím, že to nepatří do religionistiky: vešli

---

<sup>1</sup> J. Z. Smith, *Imagining Religion. From Babylon to Jonestown*, Chicago – London 1988, s. xi. Smith zdůrazňuje, že je mnoho dat, která mohou být charakterizována jako náboženská, ale nejsou žádná data pro náboženství. To je ale starý problém obecných pojmů. Podobně bychom mohli říci, že existují sekundy, ale neexistuje čas, že existují lidé, ale neexistuje lidstvo, že existují religionisté, ale neexistuje religionistika, apod.

<sup>2</sup> R. T. McCutcheon, *Manufacturing Religion*, New York – Oxford 1997, s. 8-9.

jsme se do rámce současného konsenzuálního konceptu náboženství. Když se rozhodneme věnovat soudobé astrologii, tak už bude situace o mnoho horší. Pokud vůbec některé religionistické periodikum publikuje výsledky našeho bádání, tak na sebe kritika nedá dlouho čekat, popřípadě budeme (v lepším případě spolu s redaktorem) jedinými čtenáři vlastního příspěvku: komunita naši práci z pozic teorie a metody problematizuje nebo se rozhodne ji ignorovat.

Religionisté samozřejmě nejsou jednotní. Někteří mohou být naší prací nadšeni, jiní ji naopak mohou zavrhnout. A my zahájíme, sami nebo se spolubojovníky, boj o místo na religionistickém slunci, budeme hledat argumenty, proč by astrologie neměla unikat religionistovu oku atd., a s odstupem času se ukáže, nakolik jsme byli úspěšní. Vstoupíme na trh religionistických konceptualizací náboženství a budeme nabízet své produkty. Komunita nás bude přísně posuzovat. Co nabízíme? Neprodáváme nekvalitní zboží a nejsme nekalou konkurencí pro poctivější obchodníky s obdobným sortimentem? Prodával tu už něco takového někdo důvěryhodný, nebo se jedná o podezřelé novoty s neznámými vedlejšími účinky? Nekazíme dobré jméno tržiště? Respektujeme pravidla hospodářské soutěže? Neděláme příliš hluku? Neroztahujeme se se svým krámkem nadmíru a nezabíráme půl tržiště zbožím naprosto okrajovým? Neprodáváme na vánočních trzích plavky, potápěčské brýle a nafukovací čluny a nekazíme tak pohodovou atmosféru a navyklý řád?

Jak se k nám spoluthovci postaví? Získáme si dobré jméno? Propůjčí nám část prostor, finančních výhod a reklamních ploch? Nebo nás nechají živořit na okraji tržiště jako tolerované žebráky a budou nás vytrvale přehlížet? Nebo nás dokonce vykáží ven do temnot, kde bude pláč a skřípění zubů?

To vše záleží na mnoha faktorech. V první řadě je tu otázka předmětu (srv. příklad s nafukovacími čluny): něco takového se tu přece nikdy neprodávalo. Potom přichází otázka metody: kapry prodávat můžeme, koneckonců je tu prodavačů kaprů víc a konkurence spolu s výměnou zkušeností napomůže zkvalitnění služeb. Ale kdybychom zabíjeli kapry škrticím šátkem, budili bychom pohoršení. Přesto se v určité historické konstelaci může najít mezi našimi kolegy platforma, která podpoří i velmi neortodoxní sortiment či metodu a umožní naše setrvání. Někdy stačí i přímluva ctěného nestora. Kdo ví, za nějakých dvacet, třicet let si třeba bez našeho zboží a našich metod nebude nikdo umět religionistický trh ani představit.

Závěr těchto úvah je jednoznačný: konsenzus interpretační komunity určuje zásadním způsobem množinu možných předmětů religionistiky a představuje nejmocnějšího činitele při posuzování, zda se smíme stát jejími členy (či jimi zůstat) a účastnit se jejích aktivit. Někdy přijdeme poprvé, ozkoušíme si terén a se zlou se potážeme, ale pak změním sortiment či metodu, popřípadě využijeme diplomatických schopností, a slavíme triumf. Nebo počkáme na vhodnější dobu.

## **Sebevýklad; implicitní náboženství**

Příznivci žánru fantasy svůj vztah ke svým nejoblíbenějším titulům této literatury nekvalifikují jako náboženský (snad až na početně takřka zanedbatelné výjimky). Žádná, a tedy ani jejich interpretace se nevyhne hermeneutickému kruhu. Každý milovník fantasy, který odpoví na otázku, zda pro něj má fantasy i náboženské roviny, záporně, odmítá kompatibilitu svého vztahu k fantastické literatuře a určitého konceptu nábo-

ženství (ať už je příznivcem některého náboženství a vnímá svou četbu fantasy jen jako zábavu, nebo chápe termín náboženství jako negativní, nebo jakkoli jinak). Takové odmítnutí nemusí nutně znamenat, že jde o jev, který nespadá do oblasti zájmu religionistiky. Ale rozhodně je to dosti důležité varování, signál, že religionista bude muset náboženské rysy sám hledat a posuzovat. A tady samozřejmě hrozí velké nebezpečí zkreslování.

Kladná odpověď by naopak znamenala, že daný jedinec přibližně zná koncept náboženství tak, jak se užívá v běžném jazyce (nebo jaký tento respondent předpokládá u tazatele), a své aktivity neváhá do tohoto rámce zařadit, což by snad religionistovi pomohlo, nicméně všechny problémy by to zdaleka nevyřešilo.

V případě záporné odpovědi je nutno prověřit, zda se nemůže z hlediska religionistiky jednat o implicitní náboženství, tj. náboženství, které se samo jako náboženství nevykládá.<sup>3</sup> Ale implicitní náboženství není teorií, natožpak spásnou teorií. Jde pouze o heuristický pojem, který nám může otevřít cestu k jevu. Většinu problémů nechává nevyřešených. Zejména vyvstává otázka, podle jakých kritérií (pokud vůbec) má religionista právo ukázat a říci „toto je implicitní náboženství“. Opět bude v zajetí hermeneutického kruhu: bude rozhodovat na základě svého konceptu náboženství. To je osudem každé interpretace, protože nemáme žádný neinterpretovaný, „objektivní“ fenomén, s nímž by bylo možno srovnávat.<sup>4</sup> Religionista, který chce posoudit, zda se v tom kterém případě jedná o implicitní náboženství, by měl rozhodně postupovat velmi obezřetně a neustále mít v patrnosti vlastní interpretační rámec. Začít by měl zvážením rámce, ne zvážením jevu.<sup>5</sup>

Proto musíme otázku aplikovatelnosti pojmu implicitní náboženství odložit a podívat se na to, jaké představy si spojujeme s termínem náboženství, a tudíž i jaké skryté předpoklady determinují naši odpověď.

## **Náboženství: mýtus, rituál, společenství**

Émile Durkheim má za to, že náboženství je „systém věr a praktik, které se vztahují k oblasti posvátného, tj. vyděleného a zakázaného, systém, který všechny ty, kdož věří a praktikují kult, spojuje v morální celek, v církvev“.<sup>6</sup> Tento návrh obsahuje několik tezí hodných naší pozornosti. Za prvé se obejde bez zapojení termínů jako Bůh, bohové, posvátné bytosti, magické bytosti, transcendentní bytosti apod. (což může, nebo nemusí být přínosné). Za druhé za podstatné znaky náboženství považuje víru (resp. věrouku), kult a „církvev“. Takto pojatá definice jen stěží odolá kritice,<sup>7</sup> nicméně tyto tři složky náboženství tvoří podstatnou část konsenzuálního, byť třeba nevysloveného,

---

<sup>3</sup> Viz J. Waardenburg, *Bohové zblízka. Systematický úvod do religionistiky*, Brno 1997, s. 123, 127-130.

<sup>4</sup> W. E. Paden, *Bádání o posvátnu. Náboženství ve spektru interpretací*, Brno 2002, s. 142.

<sup>5</sup> Tento náhled prosazuje W. E. Paden v již citované knize *Bádání o posvátnu*.

<sup>6</sup> E. Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, cit. podle H. Pavlincová – B. Horyna, *Dějiny religionistiky*, Olomouc 2001, s. 131.

<sup>7</sup> Kdybychom se pokusili vymezit klíčová slova této definice, zjistíme, že se jen těžko obejdeme bez pojmu náboženství, a že tedy snaha vymezit na jejich základě náboženství představuje definici kruhem: náboženství je systém náboženské víry a náboženského jednání, které konstituují náboženské společenství.

konceptu náboženství velké části religionistů.<sup>8</sup> Aniž bychom ztráceli ze zřetele, že nás zásadně determinuje hermeneutický kruh, podívejme se, zda a jak lze tyto koncepty vztáhnout k žánru fantasy.

## Skupina a rituál

Tvoří příznivci žánru fantasy náboženskou skupinu? Pokud je fantasy náboženská, tak může být náboženská i skupina jejích příznivců. Ale náboženská je fantasy jen tehdy, pokud je užívána náboženskou skupinou v rámci náboženských aktivit. Jsme v dost nepříjemné interpretační situaci. Podívejme se raději nejprve na fakta.

Příznivci žánru fantasy netvoří sociálně soudržnou skupinu, nýbrž *fandom*, velmi volné uskupení příznivců určitého druhu literatury a určitých aktivit, kteří působením společné zkušenosti, zejména čtenářské, sdílejí některé názory (a v jiných se zcela rozcházejí, což platí ostatně i třeba v katolické církvi). Naprostá většina se navzájem osobně nezná.

Odhlédněme teď od otázky, zda je fantasy náboženská, a podívejme se na soudržnost *fandomu*. Velmi nosné zde může být porovnání se třemi typy nových náboženských hnutí, které rozlišují R. Stark a W. S. Bainbridge v knize *The Future of Religion*: *fandom* není ani analogií *kultovního hnutí*, které charakterizuje silná vazba jedince a skupiny, ani analogií *klientního kultu*, kde se kolem jádra skupiny seskupují „klienti“, kteří využívají služeb těchto specialistů a obvykle nejsou zapojeni do organizace

---

<sup>8</sup> Takových nedostatečně reflektovaných konceptů je v religionistice, přesněji řečeno v religionistech, mnoho. Kdybychom se zamysleli a poctivě oděli do slov a souvislých vět, jaké koncepty používáme v každodenní praxi, byli bychom asi překvapení, jak nepříjemná vymezení náboženství jsme vyprodukovali. V rezignaci na nalezení definice náboženství se může skrývat velké nebezpečí: spokojeně konstatujeme, že takovou definici nelze nalézt, čímž se zbavíme odpovědnosti za její hledání, ale dál pracujeme s obecným konceptem náboženství, který je přinejmenším pochybný. Nějaký obecný koncept náboženství mít musíme, to je pochopitelné a jde vlastně o podmínku možnosti religionistiky. Měli bychom se pokusit tento svůj koncept formulovat, alespoň pro sebe. Předmětem kritiky jsou většinou obecné definice náboženství: kterýkoli pokus je předem odsouzen k nezdaru a zavržení. Ale položme si otázku: není to naopak vítané vyložení karet na stůl? Nejsou mnohem nebezpečnější ony neuvědomované koncepty sporné kvality, které dál bují pod spokojenou rezignací na obecně platnou definici náboženství? Mám za to, že tato spokojená rezignace na definici náboženství je pozůstatkem fenomenologického pohledu na náboženství jako na veliké a neuchopitelné Něco *sui generis*. Nevycházejme od toho, že je tu jakési velké *Così*, které je třeba definovat a co je mimořádně numinózní, komplexní, neuchopitelné bezmocným sekulárním jazykem. To bychom na věc šli špatně. *Náboženství je pro religionistiku pojmem, ne substancí*. Otázka proto nemá znít, zda jí ve „skutečnosti“ odpovídá nějaký obecný jev „náboženství“, ale zda je její náplň, kterou se jí my sami rozhodneme dodat, užitečná pro náš diskurs a přijatelná pro naše spolutrhovce (srv. Jonathan Z. Smith, „Religion, Religions, Religious“, in: Mark C. Taylor [ed.], *Critical Terms for Religious Studies*, Chicago: Chicago University Press 1989, s. 281-282). Nevycházejme od Něčeho, ale od samotné definice jako aktu zrozeného z religionistické interpretace a imaginace. Neříkám, abychom nabídli konečnou definici (ta by naopak mohla zabránit zahrnutí nových prvků), ani že tato definice musí mít podobu desetiřádkové exaktní formulace, ani konečně, že má být *jedna*: naopak, musíme pro každou mapu říci zvlášť, čeho si všimáme a co necháváme bokem (a proč). Říkám pouze, že jakmile religionistiku vyvážeme z filosofické otázky, zda náboženství existuje, přistoupíme k věci utilitárně a prohlásíme religionistický pojem náboženství za nic víc a nic méně než popisný pojem (a dáme si práci s dlouhým přemýšlením), tak můžeme náboženství vymezit, neboť v té chvíli se to stává naším pojmem, pojmem, který hňeteme my, a ne věřící či Posvátno, pojmem, kterému ve „skutečnosti“ odpovídá zase „jen“ pojem. Jen pojem, jenže interpretace se dějí právě prostřednictvím pojmu. A interpretace jsou to jediné, k čemu máme přístup.

skupiny, nýbrž analogií *audienčního kultu*, kde je organizace rozvolněná a skupinovou identitu utváří především četba podobného druhu literatury či společná účast na přednáškách o určitých tématech. Příkladem posledního z uvedených typů skupin je i většina tzv. UFO-kultů.<sup>9</sup> Míra sdílených názorů v takovém typu skupiny není nijak vysoká a účast na akcích (herní cony, přednášky, live action role playing<sup>10</sup>) představuje mnohem spíše zájmovou činnost než nějakou vyžadovanou a pravidelnou demonstraci vlastní víry. Členství ve fandumu se nevyklučuje s členstvím v některé církvi či náboženské skupině.

Užitečná by mohla být analogie s hnutím New Age: to bychom mohli považovat za typ širokého inkluzivního proudu založeného zejména na čtení určitého druhu literatury, proudu, v němž rituální činnost, zvláště pak kolektivní, není centrem pozornosti a nemá pro skupinu zásadní integrační funkci (narozdíl od většiny tradičních náboženství).

Lze též vzpomenout ty, kteří se označují za křesťany, ačkoli přestali praktikovat kult a třeba se ani nepovažují za členy žádné institucionální církve. „Věřící, ale neprojektující“ se např. ve Francii stalo technickým termínem, kterým na otázku po náboženství odpovídá nezanedbatelná část populace.

New Age je typickou reakcí na jisté oslabení institucionalizované religiozity a na demonopolizaci náboženského trhu; náboženství, do nějž jsme eventuálně byli socializováni, se stává jen jednou z celé škály možností. Odpadla nutnost vázat se na jednu náboženskou skupinu.<sup>11</sup> Dochází k *privatizaci religiozity*, jejímž poměrně typickým rysem je i snížení důležitosti rituálu jako něčeho, co utváří či posiluje skupinovou identitu. Z prvků různých náboženských a světonázorových proudů si ten který subjekt buduje *soukromou synkrezi*.

Konsenzus dnešní religionistické interpretační komunity by zřejmě nepovažoval za opodstatněné hájit, že fantasy je jako taková náboženstvím, a to ostatně ani není cílem tohoto eseje. Má spíše naznačit, že v *privátních synkrezích mnohých příznivců fantasy možná hrají některá díla této literatury určitou roli*, a že bychom je tedy neměli vylučovat ze sféry religionistického zájmu, dokud tato možnost nebude dostatečně prověřena.

Nyní zhruba víme, jaký druh sociální skupiny příznivci fantasy představují: volný a mimořádně vágně ohraničený kroužek čtenářů (diváků, posluchačů, hráčů RPG<sup>12</sup> a počítačových her s tematikou fantasy atd.). Analogie s „posluchačskými kulty“, s New Age či s proudem esoteriky nám ukazuje, že tato špatná ohraničitelnost skupiny nemusí (a neměla by) automaticky znamenat, že tato skupina nespadá do množiny legitimních předmětů religionistického výzkumu.

---

<sup>9</sup> R. Stark – W. S. Bainbridge, *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 1985. Zde podle D. Lužný, *Nová náboženská hnutí*, Brno 1997, s. 111.

<sup>10</sup> Jistý druh „bojových her“ v přírodě, obvykle s dřevěnými zbraněmi.

<sup>11</sup> D. Lužný, *Náboženství a moderní společnost. Sociologické teorie modernizace a sekularizace*, Brno 1999, s. 73, 79-80, 93.

<sup>12</sup> Role Playing Games, v češtině se někdy užívá označení „hry na hrdiny“. Jde o deskové a jiné hry, jejichž principem je „role playing“, tj. jednání za určitou postavu, která se ve hře střetává s nejrůznějšími protivitvostmi. Příkladem těchto her je Dračí doupe.



## Typologie textů týkajících se náboženství; atribuce

Je-li třeba rozhodnout, jakým textem jsou díla fantasy literatury, tak nejdřív musíme vědět, jaké možnosti zařazení máme.

Religionistickou typologii textů,<sup>13</sup> které nějak souvisejí s náboženstvím, je třeba budovat na základě *atribuce*, tj. explicitně vyjádřeného či implicitního, religionistou zjištěného vztahu vyznavačů k danému textu. Každý text je (nebo není) posvátný toliko ve vztahu ke skupině, která jej určitým způsobem interpretuje.<sup>14</sup>

Jako *posvátný text* či *hieros logos* bychom mohli vnímat takový text, který je používán v kultu.

Druhý typ by se dal označit za *náboženskou literaturu*. Ta sice nemá charakter posvátného textu – tj. neexistuje žádná skupina, která by jej ritualizovaně užívala v rámci kultu – ale její zaměření a převažující tematika úzce souvisí s náboženstvím: jako příklad by nám mohla posloužit třeba zpovědní zrcadlo, Bonaventurovo *Itinerarium mentis ad Deum*, legendy o světcích, Husův traktát *De ecclesia* nebo Lewisovy *Rady zkušeného ďábla*.

Třetí typ je *nenáboženská literatura s náboženskými prvky*. Zde se převažující tematika netýká náboženství a publikum to od ní neočekává. Příkladem by mohla být Hubbardova *Dianetika* (ač ta může být na pomezí mezi druhým a třetím typem), esoterická literatura či středověké artušovské romány o hledání grálu. Artušovské příběhy představují jednoznačně dobrodružnou beletrii pro šlechtické publikum, jejímž cílem není vychovávat k víře, nicméně obsahuje některé zásadní náboženské prvky: zapracovává kult ostatků, zejména pak Spasitelovy krve, propaguje ideál křesťanského rytíře, kultivovaný vývojem šlechty ve 12. stol., atd.<sup>15</sup> J. Pokorný v doslovu k *Parzivalovi* Wolframa z Eschenbachu píše, že rytířstvo si budovalo svůj dvojitý svět: svět skutečnosti a svět snu. Oba se prolínaly a vzájemně ovlivňovaly.<sup>16</sup> M. Keen vztah fikce a skutečnosti v rytířských romancích rozvíjí takto: šlo zároveň o cosi, co na vnějšího pozorovatele působí úniková literatura, a zároveň o texty, jež budovaly určité hodnoty, byť je obtížné tyto hodnoty promítat na žitou realitu rytířství; šlo o ideál.<sup>17</sup> Uvedené poznámky jsou klíčové i pro porozumění vztahu příznivců k literatuře fantasy. V analogii by se dalo pokračovat a srovnávat např. LARP (live action role playing) s *tabulou rotundou*, jak se nazývaly turnaje Kruhového stolu, na kterých rytíři napodobovali dobrodružství artušovských romancí.<sup>18</sup>

<sup>13</sup> Kdyby religionistika chtěla reagovat na nové druhy záznamu, např. film (a též na starý problém termínu „orální literatura“), byla by nucena hledat obecnější termíny než je „text“. Dalo by se mluvit třeba o „seskupení znaků“ (není nemožné termín rozšířit na „smysluplná seskupení znaků“, ale smysl je otázka *výkladu znaku*, nikoli znaku samotného, takže se to spíše nejeví jako vhodné).

<sup>14</sup> Srv. W. E. Paden, *Bádání o posvátnu...*, s. 46.

<sup>15</sup> Viz David Zbiral, „Grálová *queste* jako pouť. Od středověku po Ottu Rahna“, *Religio. Revue pro religionistiku* 11/2, 2003, s. 164-170.

<sup>16</sup> J. Pokorný, „Evropský Parzival (doslov)“, in: Wolfram von Eschenbach, *Parzival*, Praha 2000, s. 409.

<sup>17</sup> M. Keen, *Chivalry*, New Haven – London 1984, s. 3.

<sup>18</sup> Viz J. Pokorný, „Evropský Parzival (doslov)“, in: Wolfram von Eschenbach, *Parzival*, s. 465-466. Turnaje původně vznikly jako forma vojenského výcviku. Postupně se bitevní zbraně stále více nahrazovaly zbraněmi „turnajovými“ či „zdvořilostními“ („à plaisance“). Kromě žánru „reportážní“ turnajové literatury se vyvinul i specifický žánr zdůrazňující spíše symbolické, mystické roviny turnaje a jeho hlubší významy, analogie s Kristovým bojem proti ďáblu apod. Zajímavou formou turnaje – a zde

Uvedená trojná typologie je v mnoha ohledech nevyhovující.<sup>19</sup> Nicméně může nám napomoci ke dvěma zjištěním: 1.) religionistika zdaleka nepracuje jen s posvátnými texty a velmi by ochuzovala svou pramennou základnu, pokud by to chtěla činit; 2.) dokonce i literatura, kterou religionistická interpretační komunita konsenzuálně neinterpretuje jako náboženskou, může nést významné náboženské významy, které jsou hodné religionistovy pozornosti.

Kam bychom mohli zařadit fantasy? Religionisté by naprostou většinu fantasy zařadili do kategorie zcela profánní literatury. V následujících úvahách půjde o *několik málo* významných děl, která si vydobyla širší popularitu a *někteří* příznivci je mohou vnímat jako nesoucí určité hodnoty, jejichž analogie např. v křesťanství religionista běžně vnímá jako náboženská.

Jak určit, zda může některé dílo fantasy představovat *mytický, posvátný text*? Krite-riem takového soudu by pro religionistu měl být především vztah věřících (vědomý či nevědomý). (V tomto smyslu lze právem říci, že posvátné texty jsou posvátné pouze díky interpretaci.)<sup>20</sup>

Usilí o hledání mytických pravzorů narativních schémat či jednotlivých motivů literatury fantasy je jistě možné, ale výsledek zůstává pochybným. Eliade píše: „U kolportážní literatury je mytologická povaha očividná. Každý lidový román představuje příkladný boj dobra se zlem, hrdiny se zločincem (moderním vtělením démona), a vrací se k nejčastějším folklorním motivům o pronásledované dívce, spásonosné lásce, neznámé ochránkyni atd. Jak krásně ukázal Roger Caillos, detektivky rovněž oplývají mytologickými náměty.“<sup>21</sup> Obdobně (a zřejmě s ještě větším „úspěchem“) by se dala interpretovat literatura fantasy. Nicméně je třeba si uvědomit, že každý takový pokus o odvození posvátnosti ze samotného textu (filmu, obrazu...) vede buď k ontologizaci nějaké konkrétní vize posvátna, nebo k impresionisticky založenému hodnocení, jehož

---

už jsme LARP opravdu blízko – byly „turnaje na téma“: vymyslela se zápletky, např. že má být nějaký hrad dobyt nebo naopak ubráněn, jaká panna se má ochránit před nepřáteli atd., účastníci se rozdělili do dvou či více skupin a pustili se do plnění bojových úkolů; viz F. Cardini, „Válečník a rytíř“, in: J. Le Goff (ed.), *Středověký člověk a jeho svět*, Praha 1999, s. 90-92. I v případě turnajů se setkáváme se dvěma již zmíněnými fenomény: 1.) různí účastníci vnímají svou přítomnost na turnaji různě (někteří myslí spíše na náboženství, v turnaji vidí přípravu k boji proti nevěřícím a skládají zde sliby, že se vydají na křížovou výpravu, jiní to berou spíše jako formu vyžití, další jako příležitost zazářit před paními a pannami), 2.) nacházíme zde onen charakteristický jev „rozdvojené víry“ a smíšení představy a skutečnosti. Každému účastníkovi je jasné, že turnaj je jen turnaj, ale na druhou stranu v okamžiku, kdy se ho účastní, jej prožívá jako cosi skutečného a nesoucího zásadní význam. Mezi rytířskou literaturou i aktivitami a tím, co čtou a dělají čtenáři literatury fantasy, je skutečně mnoho analogií. Analogie je dobrý způsob, jak skrze něco známějšího a prodiskutovanějšího uchopit něco méně známého.

<sup>19</sup> Navíc rozdělení jednotlivých děl bude někdy nejednoznačné a bude úzce záviset na hodnocení daného textu příslušným badatelem. Hraniční pásma mezi těmito ideálními typy jsou velmi široká a bude nutno zohlednit recepci různými náboženskými subkulturami. Jak se postavit např. k písním v kancionálu, které mají funkci v kultu? Teolog je může vnímat třeba jako upřímný, byť poněkud prostý výraz lidové zbožnosti, jako píseň, která nemá posvátný charakter, kdežto třeba některý ze starších věřících může vnímat zpěv takové písně v nevhodnou chvíli (při nějaké zcela profánní nebo nedůstojné činnosti) a mimo kostel jako znesvěcení.

<sup>20</sup> Tak W. E. Paden, *Bádání o posvátnu...*, s. 113.

<sup>21</sup> M. Eliade, „Mýty moderního světa“, in: *Mýty, sny a mystéria*, Praha 1998, s. 23.

plodem by bylo např. mínění, že „vznešený tón“, „bohatost archaických mytických motivů“ a „očividný numinózní charakter“ toho či onoho textu „jasně ukazuje“, že jde o text mytický. Takovéto přístupy by se zřejmě neměly do současné religionistiky vnášet. Srovnání mnoha motivů z fantasy literatury s tématy mýtů nejrůznějších národů může být zajímavé a podnětné, ale zůstává naprosto irelevantním při rozhodování o náboženskosti některých děl žánru fantasy. Ukazuje jen tolik, že fantasy programově z mýtů čerpá. To ale očividně neznamená, že má sama charakter mýtu, tj. posvátného vyprávění (*hieros logos*) s autoritativní a paradigmatickou povahou, které se interpretačně aplikuje na konkrétní životní situace za účelem jejich řešení a osmyslování<sup>22</sup> a které nějaká skupina využívá v kultu.<sup>23</sup> Pokud jsme zvolili právě toto jako distinktivní rysy posvátného textu, tak zřejmě neexistuje žádné dílo fantasy, které by bylo možné označit za posvátný text.

Ani do kategorie *náboženské literatury* pravděpodobně žádné dílo fantasy literatury nespadá (s možnou výjimkou Lewisových *Letopisů Narnie* a Tolkienových kosmogonických spisů publikovaných v knize *Silmarillion*, což ale bude třeba dále zvažovat).

Do kategorie nenáboženské literatury s náboženskými prvky by ovšem část fantasy spadat mohla. Hlavním kritériem, jež musíme při posuzování možné implicitní náboženskosti užít, je *víra*: věří tomu někdo „doopravdy“ a věří tomu „nábožensky“?

## Náboženská víra

Autoři literatury fantasy v naprosté většině nepíší své texty jako náboženská díla a jejich čtenáři je obvykle nevykládají jako náboženská, ba ani jako nesoucí jisté náboženské hodnoty. Problém je ve vymezení náboženství a hermeneutickém kruhu. Už jsme se krátce dotkli sebevýkladu a charakteru sociální skupiny příznivců fantasy. Podívejme se nyní na individuální rovinu a pokusme se zvážit, co to znamená věřit a jaká víra je vírou náboženskou. Tématu náboženské víry je třeba se tu dotknout, protože právě s jejími charakteristikami musíme postoj příznivců fantasy porovnat a konstatovat v každém individuálním případě shodu či rozdílnost.

O problémech vymezení náboženství už zde bylo ledacos řečeno; přenášejí se v plné míře i na spojení „náboženská víra“. Určit, zda je nějaká víra náboženská, nelze bez fatálního sevření hermeneutickým kruhem. Pokud náš implicitní koncept náboženství obsahuje témata jako spása, Bůh, oddělení posvátného a profánního, posvátno jako zcela jiné, liturgie, prorocká inspirace, tabu apod., tak víru, která tyto koncepty neobsahuje nebo je obsahuje pouze naprosto okrajově, interpretujeme jako nenáboženskou.

Víme alespoň, co je to víra? Každý, kdo se bude zajímat o to, zda lze vztah *některých* příznivců fantasy k *některým* myšlenkám obsaženým v *některém* díle literatury fantasy interpretovat jako implicitně náboženský, si nutně položí otázku: věří tomu, co tu čtou?<sup>24</sup> Odpověď opět nemůže být přímá, protože je neoddelitelná od problému, co to je víra.

---

<sup>22</sup> Např. mučedník cítí své utrpení jakožto smysluplné při vzpomínce na Kristovo ukřižování.

<sup>23</sup> Laickému čtenáři je jistě zřejmé, že religionistika užívá termín mýtus v nesrovnatelně užším významu, než je běžný úzus. V kapitole věnované Tolkienovi bude třeba se od striktně religionistického chápání slova „mytologie“ uchýlit k chápání poněkud širšímu.

<sup>24</sup> Nebo rovnou: věří téhle primitivní a jednoduchoučké brakové literatuře? K tomuto způsobu nazírání srv. kapitolu o „etnocentrismu“.

Možná jsou lidé, kteří věří, že se to, o čem pojednává třeba *Pán prstenů*, v Jiném světě skutečně stalo. Takové indicie existují, ale bude třeba věc prověřit empirickým výzkumem. Nicméně uvědomme si, že fenomén víry je velmi pestrý a nezahrnuje jen tuto víru ve fyzickou existenci Jiného světa. Kategorie víry je ve skutečnosti velmi vágní.<sup>25</sup> Nezapomínejme, že se nikdy nevěří textu o sobě, nýbrž *určité interpretaci* textu. Je celá škála možných interpretací. Mnoho teologů např. nevěří, že Ježíš konal *actualiter et corporaliter* zázraky popsané v Bibli. Vykládají daná místa jako svědectví doby, jako literaturu obracející se k určitým posluchačům, jako něco, co se nestalo ve fyzickém světě, ale co nese jisté *poselství*, které je nadčasové a na fyzickém výkladu nezávislé. Stejně tak někteří středověcí heretici nevěřili v zázraky a měli je za alegorická svědectví: vyléčení nemocných a vzkříšení mrtvých prý znamená osvobození od hříchů. Věřit v Ježíše může znamenat mnoho věcí: mohl být geniální člověk, učitel, vtělené Boží Slovo, Syn Boží, prorok, který Boha jen hlásá, nebo posel, který selhal v úkolu založit ideální rodinu: to vše je víra v Ježíše. Může znamenat intelektuální víru ve správnost Ježíšova sociálního poselství, nebo ztotožnění se s vyznáním víry, nebo láskyplné odevzdání se Ježíši, nebo třeba mystické rozjímání nad jeho utrpením.

Víra může být intelektuálním ztotožněním se s článkem víry, s konkrétním tvrzením či konkrétní náboženskou myšlenkou, ale bylo by zužující ji chápat *výhradně* takto. Víra je často propojená spíš se sférou citu než intelektu a také často bývá mnohem „neurčitější“ a okamžikovější, než jsme zvyklí si myslet.<sup>26</sup>

Podívejme se na několik zajímavých příkladů, co vše může být víra.

Už jsme mluvili o artušovských romancích a o tom, že si šlechtici, které tyto romance fascinovaly, vytvářeli dvojí svět, svět skutečnosti a svět snu, jež se prolínaly a vzájemně ovlivňovaly.<sup>27</sup> Poslouchali či četli artušovské příběhy, pořádali turnaje s atributy přejatými z artušovských romancí (varianta LARP), rytíři Kruhového stolu pro ně byli jistým vzorem,<sup>28</sup> artušovská literatura měla sice omezený, ale zcela reálný vliv na jejich život. Velmi podobná směs snu a skutečnosti, víry a nevíry, lásky k paralelním světům a „normálního života“ v tomto světě, charakterizuje i vztah některých příznivců fantasy ke světům fantastické literatury. Zda je to rozporuplné, to nechme polemikům; religionistika by v takových pojmech vůbec neměla uvažovat. Věda o náboženstvích zatím prokazuje značnou neschopnost reagovat na pestrost náboženských věr a na složitost skutečností, které se pod kategorií víry shrnují. Neulehčujme si práci tím, že jev, který je předmětem zájmu v této práci, prohlásíme za něco směšného a dětinského, čemu se přece „skutečně“, „doopravdy“ věřit nemůže.

Podívejme se na další zajímavý příklad víry. Souvisí s venkovským kultem benandantů ve Furlansku v 16. a 17. stol. Základním rysem tohoto náboženského okruhu bylo přesvědčení, že o určitých nocích někteří jedinci, tzv. benandanti, chodí bojovat s čarodějníky o úrodu: pokud zvítězí, bude úroda dobrá, pokud ne, nastane bída. Ani zde, stejně jako v případě středověkých ctitelů artušovské literatury, nešlo o ucelenou náboženskou skupinu či hnutí, nýbrž o široký proud představ, velmi individuálně roz-

---

<sup>25</sup> Některé z následujících úvah jsou obsaženy už v práci „Metodologické problémy studia západního esoterismu“, <http://mujweb.cz/www/david.zbiral/Zapadni-esoterika.htm>.

<sup>26</sup> Srv. výtečné poznámky k tomuto tématu: Carol Lansing, *Power and Purity: Cathar Heresy in medieval Italy*, Oxford University Press, New York – Oxford 1998, s. 95.

<sup>27</sup> J. Pokorný, „Evropský Parzival (doslov)“, in: Wolfram von Eschenbach, *Parzival*, s. 409.

<sup>28</sup> Viz J. Pokorný, „Evropský Parzival (doslov)“, in: Wolfram von Eschenbach, *Parzival*, s. 465-466.

různých.<sup>29</sup> Někteří současníci je považovali za pověry, jiní za sen, další za „fyzickou“ skutečnost – a inkvizice za čarodějnictví (ale postupovala proti benandantům dosti liknavě a mírně). Z výpovědi benandantů před inkvizicí je často obtížné určit hranici mezi snem, viděním a „skutečností“. Odehrávaly se bitvy mezi benandanty a čarodějníky skutečně, šlo o kolektivní rituál? Zřejmě přinejmenším v určitém období ano. Ale v době, kdy si tohoto okruhu představ povšimli inkvizitoři, si už zdá se ani sami benandanti nebyli jistí: mluvili o tom, že se bitvy dějí ve stavu jistého kataleptického spánku, věřili v reálnost, ale zároveň ve snovou povahu těchto srazů.<sup>30</sup> Jde o otázku natolik nejednoznačnou, že nejsme schopni dost dobře určit, zda byla iniciace benandantů imaginární nebo skutečná: jedno líčení např. mluví o tom, že do tajemství benandantů „zasvěcoval“ jistý benandant svého přítele při noční cestě na oslavu do jiné vesnice.<sup>31</sup> Musím přiznat, že jsem v pokušení udělat krok stranou do oblasti beletrie a začít uvažovat o tom, jak se mohla v jejich rozhovoru mísit fikce a předvádění se před mladším kamarádem s jistou nostalgickou vírou ve skutečnost a reálnou působnost benandantských srazů či se vzpomínkami na vyprávění o nějakých skutečných setkáních podobného druhu: mohlo tu docházet k zajímavé interakci nedogmatizovaných, momentální atmosférou noční cesty na zábavu dokreslovaných představ se světem snění a rozptýlenými prvky „pověř“ furlanského venkova.

Inkvizice spojovala tyto srazy s ďábelským sabatem. Nechtěla přijmout tuto ambivalenci: buď jde o sen, nebo jsou na srazech účastníci tělesně přítomni.<sup>32</sup> Myslím, že religionistika rovněž dosud málo pracovala s těmito hraničními jevy a ztrácela ze zřetele, že víra není jen *buď* nulová *nebo* naprostá,<sup>33</sup> že není jen *buď* neexistující *nebo* velmi určitá a opírající se o konkrétní dogmata, že není jen *buď* posvátná *nebo* profánní, respektive *buď* „očividně náboženská“ *nebo* „očividně nenáboženská“.

Církevní obřady na ochranu úrody nebyly vesnickou lidovou kulturou vnímány jako dostatečné. Proto se objevily představy spjaté s benandanty:<sup>34</sup> ne jako ucelené náboženství, ale jako jistý „přídavný“ okruh náboženských představ, jejichž recepce jednotlivými osobami se velice lišila. Jde o náboženský jev, který *není ucelenou soustavou věroučných článků, nemá sevřenou institucionální strukturu, nepojí se k přesně vymezitelné skupině, je inkluzivní* (členství v „kumpanii“ benandantů neznamená, že nejde o katolíky) a ti, kdo o těchto představách mají jisté povědomí či se přímo považují za benandanty, mají *velmi rozdílné názory* na povahu a náplň nočních srazů: chodí z lásky k osení nebo prostě proto, že musí, ve snu nebo skutečně; účastní se benandantského „live action role playing“ proto, že skutečně věří vlivu na úrodu, nebo třeba proto, že je starší přítel přesvědčil, aby „šli s čarodějnicemi na rej“.<sup>35</sup>

V analogiích tohoto druhu by se dalo ještě pokračovat, třeba úvahami o mlynáři Menocchiovovi z jiné Ginzburgovy knihy.<sup>36</sup> Jeho proces, který se odehrál v 16. stol., by nám pro změnu ukázal pestrost „privátních synkrezí“ a potřebu pracovat

<sup>29</sup> C. Ginzburg, *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. stol.*, s. 9, 117.

<sup>30</sup> C. Ginzburg, *Benandanti...*, s. 34, viz též s. 38-39, 71, 108-109.

<sup>31</sup> C. Ginzburg, *Benandanti...*, s. 110-111.

<sup>32</sup> C. Ginzburg, *Benandanti...*, s. 40.

<sup>33</sup> To vedlo např. k rozsáhlým spekulacím o ateismu ve středověku.

<sup>34</sup> C. Ginzburg, *Benandanti...*, s. 41.

<sup>35</sup> C. Ginzburg, *Benandanti...*, s. 165.

<sup>36</sup> C. Ginzburg, *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000.

v religionistice i s názory jednotlivce, ne jen s náboženskou literaturou a pozorováními rituálů. Mlynář Menocchio nebyl členem žádné tajné sekty ani nepraktikoval jiné rituály než katolické. Kdybychom se dívali na náboženství jen jako na konfesi a rituál, tak by nám naprostá většina mlynářova bohatého náboženského světa unikla.

Religionistika se někdy tváří v tvář rozmanitým moderním privátním synkrezím chová podobně jako inkvizitoři, šokovaní a zděšení tváří v tvář Menocchiově *podivné směsici nikdy nezdokumentovaných herezí*<sup>37</sup> – nebo na tyto soukromé synkreze v praxi nebere zřetel a zapomíná, že něco takového vůbec existuje.

Zdá se mi, že tyto analogie mají naprosto zásadní důležitost a odhalují nám mnohé o tématu práce. Vraťme se však nyní k otázce, kterou jsme si položili: věří někdo některým dílům literatury fantasy? Ano, jistě. Ale víra může znamenat mnoho věcí. Věřící se ne dílu, ale *určité interpretaci* díla. Nesmíme rozhodovat na základě volby jediného způsobu interpretace. Nesmíme si myslet, že pro toho, kdo nevěří, že na některé planěte tohoto nebo jiného vesmíru žijí hobiti a balrogové, fantasy automaticky ztrácí jakýkoli možný náboženský význam. Stále mějme na zřeteli, co při interpretaci děláme, a snažme se podobných chyb vyvarovat.

K tématu víry a fantasy se vrátíme v kapitole o J. R. R. Tolkienovi.

## „Etnocentrismus“ a intelektualismus

Lze v religionistice pracovat s takovým interpretačním schématem, které má literaturu fantasy za pohádky pro starší děti, prostoduché dospělé, eskapisty a ztroskotance a víru v existenci jiných světů založených na zákonitostech fantasy za laciný únik,<sup>38</sup> za něco naprosto směšného, a tudíž něco, co rozhodně nemůže mít nic společného s náboženstvím (tj. něčím vznešeným, neobyčejným a numinózním)? Uvědomme si jedno: takovou interpretaci předem na základě subjektivních a zaujatých, nereflektovaných předpokladů vylučujeme ze sféry zájmu religionistiky fenomén ještě předtím, než jsme jeho možný vztah k náboženství prověřili, a tedy než jsme schopni zaujmout kvalifikované stanovisko. Je to snaha zbavit se odpovědnosti za výklad, ať už by naše výsledné stanovisko bylo kladné či záporné.

Takový přístup možná lze vnímat dokonce jako variantu etnocentrismu.<sup>39</sup> „Primitivy“ a „národy nekulturní“ nám tu nahradí obraz vyšinuté mládeže neschopné se vyrovnat se „skutečným životem“ a od reality odtržených počítačových maniaků, místo „pohanských kultů“ se nám do představy nasune braková literatura a konzum. Princip zůstává obdobný.

Ať fantasy má či nemá s náboženstvím něco společného, byla by chyba rozhodovat o tom bez důkladného studia a na základě hodnotících konceptů, v jejichž pozadí je patrná snaha jakoukoli možnost kladné odpovědi hned v zárodku eliminovat.

---

<sup>37</sup> Srv. C. Ginzburg, *Sýr a červi...*, s. 125.

<sup>38</sup> Tolkienova odpověď na toto obvinění: J. R. R. Tolkien, „O pohádkách“, in: *Příběhy z čarovné říše*, Praha 1997, s. 132-138.

<sup>39</sup> Etnocentrismus postihuje problém loajality religionisty k „my“ a přezíravého postoje k „oni“ jen z malé části. V podmínkách moderní společnosti je třeba hledat jiný, širší termín, a vnímat rozrůzněnost subkultur. Např. vztah k novým náboženským hnutím může být analogický etnocentrismu, ale nelze jej tak označit. Dejme si pozor na příliš úzkostlivé lpění na některých nálepkách.

## Proč chodí pan Jones do kostela?

Náboženství má mnoho úrovní a v různé intenzitě prorůstá i velmi „profánními“ aktivitami. Nesmíme si náboženství spojovat jen s okamžiky nejhlubšího náboženského citu a zbožné extáze. W. Paden, byť v poněkud jiné souvislosti, upozorňuje: „Co znamená fakt, že pan Jones chodí každou neděli do kostela? Možná to dělá proto, (1) aby uctíval svou představu o nejvyšší bytosti, (2) aby udržoval rodin[n]ou tradici, (3) setkal se s přáteli a popovídal si po mši u kávy, (4) aby se dostal z domu a změnil životní tempo, (5) předvedl se ve svých oblecích, (6) ulehčil pocitu viny za minulé skutky, (7) aby se necítil provinile, kdyby nešel, (8) aby se hudebně projevil při zpěvu ve sboru nebo (9) aby zažil pocit sounáležitosti s velkým společenstvím, které mu poskytuje oporu. A tak dále. Jonesovy návštěvy kostela v sobě mohou všechny tyto aspekty docela dobře spojovat.“<sup>40</sup> Toto jsou naprosto klíčové úvahy. Pod vlivem oslabení vlivu náboženství na chod společnosti v západním světě a v neposlední řadě také kvůli chápání náboženství jako něčeho jedinečného, vrcholného, něčeho, co je oddělené od zbytku životních projevů (které jsou profánní), máme tendenci tyto složité sítě souvislostí pomíjet a omezovat termín náboženství na vrcholné duchovní prožitky. Upadáme tak do osidel intelektualismu. Náboženství ve většině společností – a možná i v té naší, ovšem aniž si to uvědomujeme – působí spíše jako *velmi každodenní věc*, která v různé míře prosakuje nejrůznějšími činnostmi a tím je činí do jisté míry náboženskými.<sup>41</sup> Tato optika nás nutí poněkud zmírnit, přesněji vytěsnit z religionistiky, pojetí posvátna, a přeneseně i náboženství, jako něčeho „zcela jiného“.<sup>42</sup>

Náboženství vlastně nejsou jen „náboženská“: prostupují životem a není vždy jednoduché je od jiných složek oddělit. Když se někoho zeptáme na náboženství, tak nám může odpovědět, že věří v Krista proto, že nás vykoupil. Z jiného úhlu pohledu se nám ale může zdát, že je pro něj mnohem důležitější skupinová sounáležitost a integrační role rituálu. Nebo že v náboženské *každodennosti* jsou pro něj zásadní hlavně etické příkazy jako hráz proti morálnímu marasmu a na ukřižovaného Krista jako centrum náboženského života si vzpomněl hlavně kvůli naší otázce.

Náboženství se možná příliš vykládá jako konfese: ten a ten jedinec je stoupencem toho a toho náboženství, toho a toho seznamu článků víry. Konfese či její analogie jsou spíše reflexemi a sebereflexemi *určité vrstvy* stoupců daného náboženství. Jaké místo mají v konfesi pana Jonese jeho přátelé Paul a Margaret? Žádný. Ale v jeho náboženských aktivitách, jejich motivaci, jejich rekvizitách? Možná docela značnou. Kdybychom nevěděli, že existuje něco jako náboženství, kerygma, soteriologie či nicejsko-cařihradské vyznání víry a dívali bychom se na pana Jonese očima, které se méně starají o to, co vidět *mají*, všimli bychom si asi v souvislosti s jeho nedělními aktivitami docela jiných věcí než teď.

Až budeme posuzovat vztah některých příznivců fantasy k některým dílům jejich oblíbeného žánru, vzpomeňme si na pana Jonese. Náboženství nejsou jen spekulativní

---

<sup>40</sup> W. E. Paden, *Bádání o posvátnu...*, s. 129.

<sup>41</sup> To je fenomén, který se mnozí autoři snaží postihnout, když o dané kultuře napíší, že v ní chybí ostrý předěl mezi sakrálním a profánním.

<sup>42</sup> Na tuto radikální oddělenost často kladou důraz protestantští teologové. Srv. zejm. R. Otto, *Posvátno. Iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě*, Praha 1998, s. 37.

výšiny soteriologického mystéria či hlubiny meditačních vnorů. Náboženství prostupuje i docela malé a obyčejné věci. A nejen to; ono je přímo zahrnuje. Základní pojmy a struktury křesťanského náboženství religionistika přejala do svých výkladů od systematické teologie (jejíž typ interpretace křesťanství – toliko jeden z mnoha – zdůrazňuje intelektuální, výšinné a nekaždodenní aspekty a uvádí je do vnitřně provázaného systému, v němž na některé zcela obyčejné, „nízké“ nebo nahodilé věci už prostě nezbyvá místo).<sup>43</sup> Ne vždy si uvědomujeme, že tyto pojmy jednak nejsou aplikovatelné na všechny tradice, jednak možná nejsou v leckteré tradici, na niž je aplikovat lze, tak ústřední, jak si někdy myslíme. Ostatně bychom možná i v křesťanově každodennosti objevili mnoho pastelových odstínů a drobných terénních nerovností, které pro ostré barvy teologických výšin a hlubin ztrácíme ze zřetele.

### **Další možné znaky náboženství a literatura fantasy**

Vnímat náboženství jako mýtus a rituál formující identitu určité skupiny je samozřejmě jen jedna z možností. Prověřme ještě, jak fantasy vyjde z konfrontace s několika dalšími přiblíženími k náboženství.

W. E. Paden (byť nikoli v souvislosti se snahou vymezit náboženství) uvádí pět možných aspektů či typů religiozity. Zkráceně a zjednodušeně je lze reprodukovat takto: 1.) intenzivní emocionální až extatický prožitek, 2.) kontemplativní moudrost a vnitřní usebrání, 3.) očista, oběť, askeze, 4.) důraz na mezilidské vztahy, 5.) přesvědčení, důvěra, podřízenost, věrnost.<sup>44</sup> Pokud bychom chtěli ve snaze o uchopení náboženství vyjít z těchto znaků, což by byl rozhodně zajímavý pokus, jen těžko bychom fantasy literaturu hledali v kterémkoli z uvedených typů religiozity.

Pro Waardenburga je náboženství tam, kde jsou nábožensky vykládané skutečnosti, zkušenosti a normy.<sup>45</sup> To je značně problematické. Pokud takto přistupujeme k jevu, o kterém nevíme, zda je náboženský (zvažujeme, zda by nemohl být implicitním náboženstvím nebo analogií náboženství v takových kulturách, které pojem náboženství nemají), tak se pohybujeme v kruhu: určujeme náboženskost, ale tím, jaké představy vkládáme do typických rysů (*nábožensky* vykládané skutečnosti atd.), vylučujeme možnost jakékoli jiné než předem předpokládané odpovědi. Jestliže tak přistupujeme k explicitnímu náboženství, tak má toto vymezení pramalou hodnotu, protože pokud na základě těchto typických znaků určíme, že daný systém, který se sám interpretuje jako náboženský, skutečně náboženský je, tak se dovíme jen to, co už jsme i bez těchto typických znaků věděli, a pokud daný systém není náboženstvím, ale jako náboženství se interpretuje (tuto teoretickou možnost musíme přinejmenším vzít v úvahu), tak nám tyto typické znaky opět neumožní žádnou odpověď, která není obsažena v předporozumění, a naše snažení proto povede, stejně jako tato obludná věta, k naprostému neporozumění. Tyto znaky je tak třeba chápat spíše jako deskriptivní a pořadající kategorie pro to, co je jich uchopeno, nikoli jako nástroj uchopování jevu.

---

<sup>43</sup> Právě tato systematická religionistika přitahuje a zapřičiňuje často v religionistických výkladech náboženských tradic jisté disproporce ve prospěch systematické teologie a jejích přibližných analogií v různých náboženských systémech.

<sup>44</sup> W. E. Paden, *Bádání o posvátnu...*, s. 136-137.

<sup>45</sup> J. Waardenburg, *Bohové zblízka...*, s. 12-14.



## Utváření světa, paralelní světy

Moment utváření světa je ve fantasy naprosto zásadní. Je na vytváření paralelních světů postavena. Ale neutváří svět v tom smyslu, že by črtala výkladové modely pro tento svět, určené k praktické aplikaci na konkrétní situace; její království „nejsou z tohoto světa“. Prvky příliš jasně související s naším světem, zejm. moderním, působí na většinu příznivců rušivě. Přesto může mít některé dílo fantasy u některých svých příznivců významný a hmatatelný vliv na konkrétní rozhodnutí a interpretaci a řešení životních situací. To je ale oblast, kterou je teprve třeba zmapovat.

## Co nemá mytický prototyp, není mytické?

Už víme, že víra ve *skutečnost* paralelního světa nemusí být vírou v jeho materiální existenci. V dějinách různých náboženství světa pro tento zvláštní postoj zřejmě nenajdeme příliš mnoho analogií (možnou výjimkou by mohl být přístup některých středověkých šlechticů k artušovským romancím). Je to důvodem, abychom bez dalších průtahů odmítli možnost, že fantasy může mít pro někoho i náboženské roviny? M. Eliade např. píše: „Generální stávka může být nástrojem politického boje, ale postrádá předchozí mytické příklady, a to stačí k vyloučení jakékoli mytologie.“<sup>46</sup> Zde Eliade v plné míře podlehl své filosofii dějin náboženství, podle které neexistuje ve vývoji náboženství nic zcela a podstatně nového: co se může jevit jako nové, jsou ve skutečnosti „reaktualizace“, „reinterpretace“, „tvůrčí inovace“ něčeho, co už tu dávno bylo, co je koneckonců „známý mytický scénář archaického myšlení“. Zmiňuje sice jak „základní jednotu náboženských fenoménů“, tak „nevyčerpatelnou novost jejich výrazů“,<sup>47</sup> ale v praxi klade mnohem větší důraz na jednotu. Například má za to, že „jediný, ale důležitý náboženský výtvar novodobého západního světa“ je poslední etapa desakralizace.<sup>48</sup> Vše ostatní jsou zřejmě podle Eliada jen reinterpretace. Čas ani prostor není pro posvátno dle Eliada určující: míní například, že funkci iniciačních zkoušek adepta islámské mystiky můžeme „přirovnat k funkci románů o grálu“ či k „rituálnímu vyprávění pohádek“ u rumunských venkovanů, které chrání dům před ďáblem a zlými duchy.<sup>49</sup> To jistě můžeme, ale proč bychom to dělali a kam to náš výklad posune? Sám Eliade to dělá očividně proto, aby demonstroval onu úchvatnou, milovanou a čarovnou „hlubokou a neviditelnou jednotu dějin lidského ducha“.<sup>50</sup>

Při úvahách o fantasy a o možném zařazení některých jejích výkladů do rámce moderních transformací religiozity bude vhodnější zvolit spíše takový výkladový rámec, který vychází z přesvědčení, že se v dějinách náboženství střetáváme „mnohem více se změnami a s pomíjivými jevy než s neměnností“.<sup>51</sup>

<sup>46</sup> M. Eliade, „Mýty moderního světa“, in: *Mýty, sny a mystéria*, Praha 1998, s. 15.

<sup>47</sup> M. Eliade, *Dějiny náboženského myšlení I. Od doby kamenné po eleusinská mystéria*, Praha 1995, s. 14.

<sup>48</sup> *Ibid.*, s. 15-16.

<sup>49</sup> M. Eliade, *Dějiny náboženského myšlení III. Od Muhammada po dobu křesťanských reforem*, Praha 1997, s. 143.

<sup>50</sup> M. Eliade, *Dějiny náboženského myšlení I.*, s. 15.

<sup>51</sup> J. Waardenburg, *Bohové zblízka...*, s. 59.

## Fantasy jako nekalá konkurence na trhu náboženství

Podívejme se na zajímavé stanovisko, které zaujal k fantasy jeden autor z konfesní linie antikultovního hnutí. Jde o úryvky natolik zajímavé, že stojí za to některé ocitovat.

„Myšlenky New Age poznamenaly nejednu knihu, hru, film a kreslený seriál. Fantastická vyprávění, například Ursuly Le Guinové, často rezonují s okultními tématy. [...] Základní hra vyžadující zapojení fantazie *Dungeons and Dragons* (Žaláře a drači), o vedlejších produktech nemluvě, je nenapravitelně okultní; zahrnuje skutečné okultní zaklínání (které se vyslovuje), okultní symboliku (magický kruh, pentagram a magický trojúhelník), skryté násilí a základní animistický/polyteistický světový názor bez jakýchkoli morálních zásad. Přesto je tato nesmírně oblíbená, a i když je s touto hrou spojeno množství případů vražd a sebevražd, používá se v mnoha státních školách. Mnohé filmy, jako například trilogie *Star Wars* (Hvězdné války) [...], odrážejí motivy New Age. A dokonce i dětské kreslené seriály v časopisech a hračky vyráběné podle nich [...] užívají okultní symboly a pojmy, s cílem vtáhnout děti do svého světa klamu.“<sup>52</sup> Dále si autor neopomene povzdechnout nad snahami některých křesťanů „odpohanštit“ *Dungeons&Dragons*,<sup>53</sup> ale přesto varuje, aby křesťan proto, že je zrna mezi plevami tak málo, ještě nezavrhoval celý žánr fantasy; odkazuje na Tolkienova slova, že fantasy je zneužitelná, jako koneckonců všechno.<sup>54</sup> Tolkiena a C. S. Lewis uvádí Groothuis jako příklady křesťanské fantasy, kteří jsou otevřeni křesťanově kritice, ale ukazují hodnotu žánru. Koneckonců, uzavírá autor, „jen proto, že se po lese prohánějí démoni, přece není nutné celý les podpálit“.<sup>55</sup> Reakce některých silně křesťanských kruhů na Harryho Pottera a jejich přetrvávající nedůvěra k Dračímu doupěti, někdy i k Tolkienovi, napovídá tomu, že podobné přístupy jsou stále aktuální.<sup>56</sup> Na druhou stranu četnost příznivců fantasy mezi křesťany je nezanedbatelná. Problematiku náboženské příslušnosti příznivců fantasy bude nutno ještě statisticky zmapovat.

Odhlédněme od některých věcných nepřesností a zvažme Groothuisovu kritiku jako celek. Jednoznačně přisuzuje fantasy roli jakéhosi pseudonáboženství a snaží se tento žánr propojit s okultismem, popř. i vraždami, sebevraždami a „animismem/polyteismem“. Tento názor samozřejmě nemůžeme užívat jako přesvědčivý důklad, že má fantasy pro některé své příznivce náboženské roviny. Ale je to jedna z indicií, která nám může něco málo napovědět, pokud ji budeme využívat střídme a s náležitou opatrností. Ukazuje, že někteří křesťané jsou citliví na jistou dimenzi recepce fantasy literatury, dimenzi, která z fantasy v očích některých příznivců dělá o něco víc než jen zábavnou literaturu, jejíž četbou lze příjemně trávit čas.

---

<sup>52</sup> D. R. Groothuis, *Tváří v tvář New Age*, Praha 1995, s. 155.

<sup>53</sup> V českých podmínkách Dračí doupě.

<sup>54</sup> Zde pracuje s Tolkienovým textem dosti volně, viz J. R. R. Tolkien, „O pohádkách“, in: *Příběhy z čarovné říše*, s. 129. Ve skutečnosti tu Tolkien mluví o obrazivosti, fantazii, ne o „nebezpečích fantastické literatury“, jak míní Groothuis.

<sup>55</sup> D. R. Groothuis, *Tváří v tvář New Age*, s. 155-156.

<sup>56</sup> Příznivci fantasy diskutují, zda má být Harry Potter považován za velmi špatnou fantasy, nebo za něco, co je tak slabé, že to už snad ani fantasy není. To ale na tomto místě nechme stranou.

# Obraz náboženství a magie ve fantasy

Obraz náboženství a magie ve fantasy se tématu práce týká pouze nepřímo. Přesto možná nebude od věci využít jedné významné přednosti elektronické edice, kterou je hojnost prostoru, a pouvažovat o několika vybraných tématech a dílech. Obecně platí: kolik autorů, tolik obrazů magie a náboženství. Proto se bude jednat jen o velmi výběrové přiblížení.

## Magie ve fantasy

Měli jsme již možnost seznámit se s Groothuisovým názorem: křesťanský polemik užil na prostoru několika vět slovo okultní mnohokrát. Musíme si ale uvědomit, že klasický obraz magie ve fantasy, pokud něco takového jako klasický obraz existuje, nesnese označení okultismus. Magie je nejčastěji považována za neutrální energii či dovednost, která se dá využít k nejrůznějším účelům. Magie s hrůznými obřady a smlouvami s temnými silami je výsadou temných mágů. Magie je ve fantasy málo ritualizovanou činností. Je velmi „čistá“, často velmi „energetická“, neimplikuje morální pád. Nazývat fakt, že je magie jedním ze stavebních prvků fantasy, okultismem znamená tvář magie ve fantastické literatuře karikovat, ať už za jakýmkoli účelem.

## R. E. Howard a povídky o Conanovi

Robert Ervin Howard (1906-1936), vynálezce postavy Conana, předkládá pestrý obraz nejrůznějších náboženství, lokálních kultů i temných obřadů s lidskými oběťmi. Jeho svět je světem, který oplývá nejrůznějšími náboženskými systémy velkých civilizací i vymírajících národů. Conan uctívá Croma, ale nejčastěji jeho jméno pronáší, když kleje, a obecně si z bohů moc nedělá. Magie je ve většině svých projevů namířená proti Conanovi a jeho zájmům nebo přinejmenším podezřelá. Conan je válečník a magii neovládá ani s ní nechce mít nic společného.

## Film *Barbar Conan*

Velmi zajímavý obraz náboženství najdeme ve filmu *Barbar Conan*. Za zmínku stojí hlavně dva příklady: obraz náboženství zachmuřeného Cimmeřana z dalekého Severu, Conana, který se naučil spoléhat zejména sám na sebe, a obraz sekty jeho úhlavního nepřítele, která tvoří k náboženství Conanovu jakýsi protipól.

Sekta je vykreslena jednoznačně negativně. Je postavena na bezmezné oddanosti vyznavačů Conanovu nepříteli, hadímu polobohu. Ze všech stran se k Hoře moci, kde je hlavní chrám sekty, stahují věřící, jejichž nejrůznějšími přáními je zemřít ve službách Soudce, vůdce sekty. K Soudci odejde i princezna říše Zamory. Hlavním úkolem Conana a jeho druhů je přivést ji třeba i násilím zpátky k jejímu otci (ač samotného Conana zajímá zejména pomsta za vraždu rodičů a vybití celého jeho národa, které má Soudce na svědomí).<sup>57</sup>

---

<sup>57</sup> Tato praxe vytržení dítěte „ze spárů zlé sekty“ třeba i proti jeho vůli se někdy nazývá deprogramování. Blíže viz <http://mujuweb.cz/www/david.zbiral/NNHuvod.htm>.

Zajímavý je kontrast mezi tím, co sekta proklamuje a co praktikuje: hlásá vzdání se zbraní,<sup>58</sup> ale její vedení násilí běžně a hojně užívá. Stejně patrný je kontrast mezi vnitřní a vnější naukou. Volně ocitujme několik výroků vůdce sekty ke shromážděným davům příznivců. „Očištění dospělo konce. Je den Posledního soudu. [...] Vy, moje děti, jste voda. Voda, která očistí vaše přátele, vaše rodiče, ty, kdo vám lhali, a zkazili zemi. Kdo z vás se ještě bojí smrti? Kdo z vás se bojí postavit prázdnotě? Držíte ve svých rukou mé světlo. Lesk oka z našeho znaku. Ten oheň spálí všechno to, co bylo dřív. Vypálí vám cestu do ráje!“ Vnitřnímu kroužku naopak odhaluje temnou tvář: „Postavili se víře. Utopí se v kalužích krve. Teď poznají, proč se tak bojí temnoty. Konečně pochopí svůj strach z noci.“<sup>59</sup>

Atributy této sekty celkem jasně čerpají z projevů některých hnutí kontrakultury 60. let (mír, květiny, drogy, východní pojmy jako nirvána, důraz na poznání svého těla, na bratrskou vzájemnost, návrat k zemi atd.).

Se smrtí vůdce se sekta rozpadá; členové symbolicky házejí své louče do nádržky a Soudcův oheň zhasíná. Když vůdce zemřel, poznali, stejně jako už dřív princezna, že byli zfanatizováni a že nešli správnou cestou.

Uvedme též několik Conanových názorů.

„K jakému se modlíš bohu?“ ptá se Conan Subbotaie.

„Já ke čtyřem větrům. A ty?“

„Ke Cromovi. Ale málokdy. On neposlouchá.“

„Tak k čemu je ti dobřej.“

„Je silný! Až zemřu, přijdu k němu. A on se mě zeptá: jaké je tajemství oceli? Když nebudu vědět, odstrčí mě a vysměje se mi. To je Crom. Silný na své hoře.“

„Á, můj Bůh je lepší. On je věčná obloha. A tvůj bůh je pod ním.“

A jednu modlitbu na závěr:

„Crome, nikdy jsem se k tobě nemodlil. Neznám pravá slova. Nikdo, ani ty, si nebude pamatovat, jestli jsme byli dobří nebo špatní, proč jsme bojovali a za co jsme zemřeli. Ne. Jen jedno je důležité: že se dva postavili proti přesile. To je důležité. Máš rád neohroženost, Crome. Tak mi splň jedno přání. Dopřej mi pomstu. A když mě nevyšlyš, tak k čertu s tebou!“

Toto můžeme vnímat jako jeden z poměrně obvyklých „válečnických“ náhledů na náboženství. Nalézáme jej i např. v *Parzivalovi* Wolframa z Eschenbachu, ač tam je samozřejmě vyjádřen o dost jemněji a ohleduplněji. Parzival zde říká, že by se k Bohu rád přimkl, kdyby ten byl dobrým pomocníkem.<sup>60</sup> Společným jmenovatelem je tu válečnickovo přesvědčení, že náboženství by mělo mít i nějaký hmatatelný přínos a že jinak koneckonců není tak nepostradatelné a nedotknutelné.

<sup>58</sup> „Děti zkázy. Oddaní Soudci. Ty děti řekly mému pánu, kudy vede cesta k Hoře moci. To ony mu řekly, aby zahodil meč a vrátil se k zemi. Pcha. Na zemi je dost času v hrobě.“

<sup>59</sup> Tyto i následující citace píše po paměti, jsou jen přibližné.

<sup>60</sup> Wolfram, *Parzival*, trad. J. Pokorný, Praha 2000, s. 166.

## Náboženství a magie u Ursuly K. Le Guinové

Le Guinová, Jungem hluboce ovlivněná autorka cyklu o Zeměmoří, narozdíl od Lewise a méně výrazně i Tolkiena nestaví své prózy na křesťanském světonázoru a někdy může působit až protinábožensky. Jako reprezentant náboženství u této autorky nám mohou posloužit rituály Kargů v *Hrobkách Atúanu*. Jsou podány jako kruté a zbavené veškeré lidskosti a smyslu. Dívku Tenar vezmou v pěti letech matce a odvedou do Místa, aby se zde uprostřed pouště stala První kněžkou, kněžkou Bezejmenných, která slouží tanci a obětmi těmto prastarým temným božstvům atuánských hrobek. Vezmou Tenar svobodu, vezmou jí dětství, vezmou jí jméno. Od nynějška je Arha, to jest Pozřená. Když jí vetřelec, čaroděj Ged, vypráví o světě, řekne mu: „Já znám jenom tmu, noc podzemí. A nic jiného ani není. Není co znát. Ticho a tmu. Ty znáš všechno, čaroději. Já znám jediné – to opravdové!“<sup>61</sup> Čaroděj Ged trvá na tom, že Bezejmenní nejsou bohové a neměli by být uctíváni. Arha-Tenar se s jeho pomocí dokáže vyprostit ze zajetí zvyku a strachu a zradit nesmyslné náboženství Bezejmenných.

A. Swinfenová míní, že Le Guinová v kargských rituálech s jejich obětmi dívek atd. odmítá všechny formy náboženství, kde převládá prázdný ritualismus; mnohem důležitější než náboženství je víra v magii. Magie je cennější než jednotlivý život. Cílem je udržovat rovnováhu. Po smrti se stáváme šedými stíny v říši mrtvých; je vyloučena možnost nějakého zmrtvýchvstání, blaženství či nového života. Neexistuje žádný Bůh Zeměmoří, který by chránil svět.<sup>62</sup> Swinfenová jde dokonce tak daleko, že Krista spojuje s Cobem, čarodějem, kterému se podařilo získat jistý druh nesmrtelnosti a nabízí jej lidem, ale bere si za to magii; nejsou schopni pokušení odolat a ve strachu ze smrti zapomínají na to nejpodstatnější: hlavní je rovnováha a řád, ne jednotlivý život. Kristus je prý ten Cob, který nás svádí, abychom dali přednost věčné individuální živoucí smrti před Životem.<sup>63</sup> To je možná trochu odvážná interpretace knihy, ale její jádro je pravdivé: důležitá je pro Le Guinovou rovnováha a život jako takový, ne individuální nesmrtelnost či blaženost. Svět podle Le Guinové ovládá věčný řád, magie a jména,<sup>64</sup> ne Boží vůle.

## Protikřesťanská polemika

V literatuře fantasy je poměrně dost rozšířené protikřesťanské zaměření. Nejčastěji se projevuje asi v prózách, které líčí, jak se křesťanství ohněm a mečem šíří mezi mírumilovné pohany – pokud je ovšem křesťanství bojovníci přímo nevybijejí, aniž by se je snažili obracet na svou víru.<sup>65</sup> Nechybí však ani přímá teoretická polemika, jakou je např. práce Lady Candar „Vy víte kdo aneb svět s Ďáblem, svět bez Ďábla“,<sup>66</sup> jež je jakýmsi výrazně protikřesťanským zaměřeným shrnutím představ o zlé bytosti v různých kulturách; příspěvek je psán pochopitelně bez religionistických aspirací a náležitostí.

<sup>61</sup> U. K. Le Guinová, *Hrobky Atúanu*, s. 78.

<sup>62</sup> A. Swinfen, *In Defence of Fantasy: A Study of the Genre in English and American Literature since 1945*, London – Boston – Melbourne – Henley 1984, s. 169-170, 180, 183, 186.

<sup>63</sup> *Ibid.*, s. 187.

<sup>64</sup> Jména mají pro Le Guinovou zásadní význam, jsou součástí, ba podstatou osobností i věcí.

<sup>65</sup> Viz např. Jan Dobiáš, „Slavnosti medvědu“, in: Michael Bronec – Jiřina Vorlová (eds.), *Drakobijci III*, Straky na vrbě, Praha 2001, s. 109-116.

<sup>66</sup> *Dech draka* [13], 2005, č. 1, s. 28-32.

Tyto protikřesťanské projevy si však rozhodně zaslouží religionistovu pozornost – jako pramen.

Protikřesťanská polemika většinou nebývá vedena z pozic nějakého konkrétního náboženství, avšak u některých příznivců fantasy vychází z literárního či i hlubšího příklonu k [novopohanství](#).<sup>67</sup>

## Osobnosti a jejich dílo

Následující část je jen jakýmsi hrubým nárysem. Nezahrnuje ani zlomek dostupné literatury, dokonce ani dostupné české literatury. Chce se pokusit o letmé zvážení, jak se dílo některých autorů fantasy vztahuje k tématu této práce. I další spisovatelé by si jistě zasloužili svou kapitolku. Ale prozatím se bez ní budou muset obejít. O Ursule K. Le Guinové byla už trochu řeč v kapitole o obrazu náboženství ve fantasy; zde samostatný oddíl mít nebude.

### C. S. Lewis

Clive Staples Lewis během dospívání opustil křesťanskou víru, ale později se, částečně pod vlivem svého přítele J. R. R. Tolkiena, ke křesťanství vrátil, ač k anglikánskému, ne katolickému, jak by si přál Tolkien. Stal se uznávaným populárním teologem; proslul díly jako *Rady zkušeného ďábla*, *Problém bolesti* či *Velký rozvod*. Po domluvě s Tolkienem, že oba vytvoří nějaké dílo, jímž by ukázali modernímu člověku cestu k mýtu,<sup>68</sup> začal psát svou symbolickou sci-fi trilogii. Záhy ale zahájil též práci na *Letopisech Narnie*. Dopsal všech sedm dílů dřív, než Tolkien dokončil *Pána prstenů*.

Lewisova díla z řady *Letopisy Narnie* jsou prostoupena křesťanským symbolismem. Dala by se označit i za alegorická, ovšem v nehodnotícím, středověkém smyslu, ne moderním, který je poznamenán devalvací pojmu alegorie a jejího kladení do ostrého protikladu k symbolu (tak činí symbolisté, Jung, Tolkien atd.). Rámcem *Letopisů* je vždy náš svět, odkud se dětští hrdinové dostávají do Jiného světa s atributy světa fantasy, do Narnie. Zde se setkávají se lvem Aslanem, symbolickým obrazem Krista, a jsou účastníky dějů od stvoření světa (*Čarodějův synovec*) přes spásnou oběť (*Lev, čarodějnice a skříň*) až po eschatologickou bitvu (*Poslední bitva*) a vstup do ráje. Řeší se tu základní morální témata jako přátelství, pokušení či zrada.

Není možné zde obsáhleji řešit problém obrazu křesťanství ve fantasy. Ale několik poznámek je přece jen zapotřebí. Křesťanství se většinou ve fantasy neobjevuje, a pokud, tak jen v historické fantasy.<sup>69</sup> Lewis je výjimkou z pravidla. Někteří příznivci fantasy to nesou nelibě – kromě dalších věcí, které Lewisovi vyčítají: že je jeho dílo příliš prosáklé didaktismem a apologetické,<sup>70</sup> že v ledasčem plaguje Tolkiena,<sup>71</sup> že jde o špi-

---

<sup>67</sup> Vycházím z osobního sdělení jednoho informátora, a u literárního příklonu např. z velkého množství povídek v *Drakobijcích*.

<sup>68</sup> H. Carpenter, *J. R. R. Tolkien. Životopis*, Praha 1993, s. 152.

<sup>69</sup> A zde je často, ač ne vždy, jeho obraz dosti negativní. Motiv zničení staré doby a starých věr nastupujícím křesťanstvím, ať už vyjádřený jasně nebo zastřeně, patří mezi klasická témata fantastické literatury.

<sup>70</sup> A. Swinfen, *In Defence of Fantasy...*, s. 105, 147.

navou fantasy (tj. že je rámcem náš svět, čímž se podle mnohých ničí autonomie a kouzlo Jiného světa) atd. Přesto je očividné, že žánrově bychom ho stěží řadili jinam než do fantasy.

V Lewisově díle jsou teologické záměry naprosto zřejmé a nezastírané. Tolkien nechtěl narušit kouzlo svého světa křesťanskými prvky, ač byl hluboce věřící. Psal spíše po vzoru severských ság, které ho hluboce ovlivnily. Ne tak Lewis: příběh se mu stal hávem pro symbolické vyjádření základních křesťanských myšlenek. Chtěl tyto myšlenky popularizovat, říci nově a zpřístupnit je dětem.

## J. R. R. Tolkien

*„Napsal jsem to krví svého srdce, takovou, jaká je, hustá nebo řídká; ničeho jiného nejsem schopen.“<sup>72</sup>*

J. R. R. Tolkien (1892-1973) je hvězda první velikosti žánru fantasy. Fantasy s ním nevznikla, ale právě on jí dokázal vydobýt širokou popularitu a též alespoň váhavé uznání části literární kritiky.

Úvahy o náboženství a Tolkienově díle je třeba vést v několika rovinách: 1.) Tolkien a jeho náboženská víra; 2.) Tolkien a jeho sebepochopení a jeho vztah k vlastnímu dílu; 3.) náboženské myšlenky, které vkládal do svých děl; 4.) recepce díla příznivci (mj. v rámci kontrakultury 60. let). Ne všechny tu budou rozpracovány tak detailně, jak by si zasloužily.

Tolkien byl po celý život praktikujícím katolíkem. Nelibě nesl, že jeho přítel C. S. Lewis se při svém návratu ke křesťanství nepřiklonil ke katolictví, nýbrž k anglikánství (svou manželku k tomu Tolkien přiměl). Vadilo mu zavedení angličtiny do liturgie, dal by přednost zachování liturgie latinské.<sup>73</sup>

Základním pojmem jeho sebepojetí jako tvůrce Středozemě je *přitvořitelství* či *Druhotné stvoření*. Píše, že vypravěč vytváří Druhotný svět a usiluje o získání Druhotné víry čtenáře. Je to, co autor napsal, pravdivé? Pokud tvořil dobře, tak ano: je to pravdivé v rámci jeho Druhotného světa.<sup>74</sup> Tolkien kritizoval představu, že např. auta jsou „reálnější“, bližší „skutečnému životu“ než kentauři a draci. Dospěl dokonce ke konstatování, že pohádkové příběhy jsou v mnohém *skutečnější*, než ledacos v našem světě, třeba než „ohyzná továrna“.<sup>75</sup> V tomto smyslu věřil, že zaznamenává *skutečné události*.<sup>76</sup> Píše: „Měl jsem stále dojem, že zaznamenávám něco, co už kdesi ‚je‘ – ne že si ‚vymýšlím‘.“<sup>77</sup> Vnímal svůj svět jako svět odvozený, závislý na Prvotním Stvořitelově světě, ale přesto jako něco, co má svou vnitřní pravdivost a hodnotu.

A. Swinfenová navrhuje chápat Tolkiena jako „křesťanského novoplatonika“, pro kterého je náš svět do jisté míry stínovým světem odrazů, vzdáleným od světa ideální-

<sup>71</sup> H. Carpenter, *J. R. R. Tolkien. Životopis*, s. 153.

<sup>72</sup> Cit. podle H. Carpenter, *J. R. R. Tolkien. Životopis*, s. 181.

<sup>73</sup> H. Carpenter, *J. R. R. Tolkien. Životopis*, s. 119, 136, 141.

<sup>74</sup> J. R. R. Tolkien, „O pohádkách“, in: *Příběhy z čarovné říše*, s. 115-116, 127.

<sup>75</sup> *Ibid.*, s. 134-136.

<sup>76</sup> H. Carpenter, *J. R. R. Tolkien. Životopis*, s. 12.

<sup>77</sup> H. Carpenter, *J. R. R. Tolkien. Životopis*, s. 87.

ho.<sup>78</sup> Ta pravá skutečnost není banální každodennost našeho světa. Faërie, říše kouzel, Jiný svět, je v něčem skutečnější než svět náš. To je sice nadměrné zdůraznění jednoho rysu (u Tolkiena najdeme i protichůdné tendence), ale může nám o Tolkienově pojetí vztahu našeho světa a Středozemě mnohé odhalit.

Tolkien netvořil posvátné spisy, natož spisy pro nějakou konkrétní skupinu. Tvořil *mytologii*.<sup>79</sup> Mytologii Tolkien studoval (zejm. severskou) a miloval. Viděl v ní cosi zásadního, cosi, co má svou roli v Božím plánu spásy. Napsal například: „Evangelium legendy nezrušilo, nýbrž posvětilo [...]“.<sup>80</sup> Právě zde je jeden z klíčů k Tolkienovu pojetí mýtů i vlastního Druhotného světa. Citát je narážkou na (či přinejmenším dosti přesnou paralelou k) Mt 5,17: „Nedomnívejte se, že jsem přišel zrušit Zákon nebo Proroky; nepřišel jsem zrušit, nýbrž naplnit.“ Mytologie měla pro Tolkiena skutečně podobnou funkci jako Starý zákon. Chápal ji jako jiné poselství, neúplné, završené až evangeliem: „Evangelia v sobě mají pohádkový příběh, nebo příběh větší, který veškerou podstatu pohádek zahrnuje.“<sup>81</sup> Mytologie je neúplná bez evangelia, jistě. Ale Tolkien byl přesvědčen, že by poselství evangelia zase bylo ochuzené bez mýtů, ostatně samo mýty obsahuje, jak Tolkien v uvedeném citátu zdůrazňuje. Mytologie představovala pro Tolkiena cosi nadaného *náboženskou hodnotou*, cosi, co není v rozporu s křesťanstvím. Evangelium naopak dává mytologii smysl a ospravedlňuje ji.<sup>82</sup> Nelze dokonce ani říci, že ji „překonává“ v tom smyslu, že by byla najednou nepotřebná, zcela nahrazená. Mezi završením mytologie a překonáním mytologie je velký rozdíl.

Svá největší díla psal Tolkien ve snaze pomoci člověku moderní doby *objevit mýtus*: na tomto cíli psaní se dohodl s C. S. Lewisem.<sup>83</sup> Neměl v úmyslu tvořit lacinou eskapistickou literaturu. V jeho díle jsou patrné mnohé teologické předpoklady a záměry. Ne že by psal proto, aby propagoval teologický názor. To jistě ne. Nestavěl alegorickou stavbu kolem teologických tezí, stavbu, která by sama o sobě byla nedůležitá. Chtěl sepsat něco krásného, krásného pro samotný příběh, něco čtivého a zároveň vážného a v jistém smyslu náboženského. Chtěl vytvořit *novou mytologii*.<sup>84</sup>

Ne ve všech dílech jsou tendence k vytváření mytologie stejně zřetelné. *Hobit* je především dobrodružné vyprávění pro děti a mytologie je tu sice přítomna, ale ne stále a ne zřetelně. *Pán prstenů* je román s některými charakteristikami ságy. Jde o dílo napsané mnohem vážnějším, „vznešenějším“ tónem než *Hobit*. Vrcholu dosahuje mýtotvůrcovství v příbězích *Silmarillionu* (které začal Tolkien tvořit nejdřív, ale za svého života je nestačil vydat; k vydání je připravil jeho syn Christopher). Vlastní *Quenta Silmarillion* je z větší části epos, ale přítomnost „božstev“ či „archandělů“ zvaných

<sup>78</sup> A. Swinfen, *In Defence of Fantasy...*, s. 9.

<sup>79</sup> Lze říci, že tvořil *umělou* mytologii? Nenese to hodnotící příděch? A na základě jakých kritérií určíme, co je *umělá* mytologie? Poukazem na kontrast mlhavé „lidové tvořivosti“ a „autorského záměru“? V čem je Tolkienova mytologie umělejší než třeba *Epos o Gilgamešovi* nebo *Edda*, ani nemluvě třeba o *Kalevalě*? To jsou otázky, jež bude teprve třeba zvažovat.

<sup>80</sup> J. R. R. Tolkien, „O pohádkách“, in: *Příběhy z čarovné říše*, s. 142-143.

<sup>81</sup> J. R. R. Tolkien, „O pohádkách“, in: *Příběhy z čarovné říše*, s. 142. Slovo pohádka Tolkien v celém eseji užívá v širším významu než pouze pro pohádky v obvyklém smyslu slova: zahrnuje sem i mýty a v neposlední řadě svou vlastní tvorbu.

<sup>82</sup> J. R. R. Tolkien, „O pohádkách“, in: *Příběhy z čarovné říše*, s. 142-143.

<sup>83</sup> H. Carpenter, *J. R. R. Tolkien. Životopis*, s. 152.

<sup>84</sup> Viz citát in: H. Carpenter, *J. R. R. Tolkien. Životopis*, s. 85.



Valar je zřetelnější a *Silmarillion* obsahuje též vyprávění kosmogonická, včetně poměrně samostatného díla na způsob kosmogonického mýtu (*Hudba Ainur*), podle kterého Bůh, Jediný, Ilúvatar, stvořil spolu s mocnostmi vesmír, ale nejmocnější z Valar se obrátil proti němu a zatoužil po vlastní slávě a moci nezávislé na Ilúvatarovi: byl to Melkor, později zvaný Morgoth, Temný nepřítel světa.

V Tolkienových dílech najdeme poměrně málo *kultu*<sup>85</sup> a též Boží přítomnost tu není až tak zřetelná: nedá se hovořit o deismu, ale podobnost tu je (Bůh do dění v podstatě sám příliš nezasahuje a vládu nad světem svěřil Valar). Přesnější by byla možná analogie s hrdinskými eposy, např. řeckými či středověkými: i tam je božstvo přítomno, ale není hlavní postavou. Je to vlastně dáno žánrem; v kosmogonickém mýtu *Ainulindalë* či zajímavém příběhu *Akallabêth (Pád Númenoru)* – oboje je vydáno v jednom svazku se *Silmarillionem* – Bůh naopak do dění výrazně zasahuje.

Mluvili jsme již o mytologii jako jisté analogii Starého zákona. U Tolkiena lze najít i náznak jiné koncepce (která nemusí být nutně protichůdná k té první): mýty souvisejí s tímto světem a jeho mocnostmi, úděl lidí však není se světem svázán (a zde cítíme v Tolkienově teologii dějin místo pro křesťanství). Ocitujme slova poslu Valar. Práví k lidem: „Valar opravdu nevědí, co s vámi Ilúvatar zamýšlí, a on nezjevil všechno, co přijde. Ale za pravdu pokládáme to, že váš domov není zde, ani v zemi Aman, ani kde jinde v Kruzích Světa. [...] Možná že však musí přejít ještě mnoho věků dosud nena-rozených lidí, než bude záměr oznámen; a bude oznámen vám, a ne Valar.“<sup>86</sup> Zde se naznačuje místo pro křesťanství.

Za zmínku stojí myšlenka zakulacení původně ploché země a s tím spojeného odchodu Valar do skrytosti. Dřív Valar zůstávali ve viditelném světě, ale poté odešli a „Valinor a ostrov Eressëa [...] byly vzaty do říše skrytých věcí“.<sup>87</sup> „Avallónë ze Země zmizela a země Aman je odňata a ve světě nynější temnoty je nelze najít. A přece kdysi byly, a proto jsou stále, v pravém bytí a v celém tvaru světa, jak byl původně zamýšlen. [...] Ti, kteří se plavili nejdál, jen obepluli Zemi a nakonec se vrátili tam, odkud vypluli, a řekli: ‚Všechny cesty jsou teď zakřivené.‘“<sup>88</sup> To je Tolkienovo vysvětlení stavu, v němž se svět v současnosti nachází: země je kulatá, nemytická, zamořená výfukovými plyny a „pokrokem“<sup>89</sup> a k břehům Amanu už se nedá doplout, leda díky obzvláštní milosti či řízením osudu.<sup>90</sup> Podaří se to jen nemnohým. Zde je další z klíčů k Tolkienovu sebepochopení a jeho programu.

---

<sup>85</sup> Ale nechybí tu zcela; viz J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, Praha 1992, s. 66, 209, 223, 229, temný Melkorův kult s lidskými oběťmi zejm. 235, 238; J. R. R. Tolkien, *Knihy ztracených pověstí, sv. I*, Winston Smith, [Praha] 1995, s. 145-146; modlitba k Elbereth in: J. R. R. Tolkien, *Pán prstenů I. Společenstvo Prstenu*, Praha 1993, s. 82 nebo též v elfím písmu [zde](#).

<sup>86</sup> J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, s. 228.

<sup>87</sup> J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, s. 226, 239.

<sup>88</sup> J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, s. 241.

<sup>89</sup> „Mordor mezi námi,“ říkával Tolkien. V jeho teologii zla má technika a pokrok významné místo: Saruman i Sauron má zálibu ve velkých strojích, ohních vysokých pecích atd., snaží se vylepšovat, zvyšovat výkonnost (srv. např. zdokonalené skřety Uruk-hai; tento rys Tolkienovy teologie byl věrně vystižen ve filmu) atd. Dobro se naopak snaží udržovat prchavou a křehkou krásu a vzpomínku na staré doby.

<sup>90</sup> Viz J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, s. 241.

Tolkien měl v úmyslu vytvořit ucelenou mytologii, ale zároveň „nechat prostor pro jiné mysli a ruce, které vládnu barvami, hudbou a dramatem“.<sup>91</sup> Netvořil svůj svět jen pro sebe. Přál si, aby se věřilo ve *skutečnost* jeho mytologie, její vnitřní pravdivost.<sup>92</sup> To se dočkalo odezvy. Badatelé v oboru geologie, botaniky, historie, jazykovědy, archeologie, muzikologie aj.<sup>93</sup> se zajímali o Tolkienův svět z hlediska svých disciplín. Vzali jej jako *v jistém smyslu skutečný* – přesně jak si Tolkien přál. Cenné průhledy do jemné pavučiny vztahů čtenářů k Tolkienově Středozemi by nám poskytl empirický výzkum.

Na závěr se ještě vraťme k Tolkienovým ústředním pojmům – Druhotný svět a Druhotná víra. Přesně tady totiž tkví tajemství některých rovin vztahu některých přízniců fantasy k Tolkienovu světu nebo světům jiných autorů. Jde o víru, která zřejmě nebude hájit fyzickou existenci Středozemě, tj. Středozemi jako Prvotní svět, ale která přesto pokládá to, co se v ní událo, za něco skutečného a významného, něco, co se může stát vzorem hodným následování a co se může stát výkladovým a osmyslujícím rámcem pro mnohé životní situace v Prvotním světě. Zde už jsme roli náboženství velmi blízko.

V publikaci pramenů je ještě co dohánět. Mnohé Tolkienovy filosoficko-spekulativní a teologické texty dosud nebyly vydány<sup>94</sup> a není o ně ani velký zájem – bohužel. I s tím materiálem, který k dispozici je, by se dalo rozebrat ještě mnoho Tolkienových náboženských myšlenek: jeho teologii pádu a zla,<sup>95</sup> spoutání Morgotha na určitý čas a jeho následné propuštění (srv. biblickou Apokalypsu), pojetí smrti jako daru lidem, jenž zakládá jejich nesvázanost s tímto světem, vlivy apokryfních témat,<sup>96</sup> vlivy apokalyptiky na líčení Války hněvu vedené Valar proti Morgothovi (např. tématu Eärendilova boje s drakem na nebi a svržení draka na zem),<sup>97</sup> myšlenku posledního soudu<sup>98</sup> atd. Látka by vydala na monografii, ale pro tuto chvíli musí postačit to, co bylo řečeno.

---

<sup>91</sup> H. Carpenter, *J. R. R. Tolkien. Životopis*, s. 86.

<sup>92</sup> Srv. H. Carpenter, *J. R. R. Tolkien. Životopis*, s. 174.

<sup>93</sup> Viz citaci dopisu in: J. R. R. Tolkien, *Nedokončené příběhy*, Praha 1994, s. 8.

<sup>94</sup> Srv. Christopher Tolkien, „Úvod“, in: J. R. R. Tolkien, *Nedokončené příběhy*, s. 9.

<sup>95</sup> Kterou bude třeba posuzovat komplexně: na příběhu Melkora, Sauronova svedení Númenorejců a elfích kovářů, na Sarumanově zradě a Denethorově pádu, na životním příběhu Sméagola atd. Ve filmovém zpracování je tato důležitá součást Tolkienovy teologie dost nezřetelná, ale náznaky tu přece jen najdeme.

<sup>96</sup> Např. příběh o Melkorově pádu, Sauronově oklamání elfích kovářů atd. Srv. též J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, s. 156 o Morgothově touze po elfce Lúthien: „Morgoth se zahleděl na její krásu a v mysli se mu zrodila zlá žádost a úklad temnější než všechny, které mu vyvstaly v srdci od chvíle, kdy prchl z Valinoru.“ Touha padlého archanděla po stvořené ženské bytosti, nejčastěji Evě, se v apokryfech bohatě rozpracovává.

<sup>97</sup> Viz zejm. J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, s. 216-217.

<sup>98</sup> Viz zejm. J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, s. 215.

## Do budoucna

Bude zapotřebí věnovat více úsilí popisu a klasifikaci žánru. Nutností bude věnovat se empirickému výzkumu, zejm. za použití dotazníků. Otázek, které by stály za prozkoumání, je celá řada: zájem mnohých příznivců fantasy o praktikování magie, blízkost mnoha jejich názorů k Wicce a novopohanství obecně, jejich náboženská příslušnost a názory na různé náboženské myšlenky, jejich výklad vlastního vztahu k fantasy, role fantasy v procesu odpadnutí od tradiční víry atd. Přínosná by mohla být spolupráce nejen se sociologií náboženství, která je uvyklejší práci v terénu a užívání dotazníků a statistických metod, ale i s psychologií náboženství, která má narozdíl od religionistiky vypracovány postupy k uchopení náboženství jednotlivce, jeho „privátní synkrece“.

## Závěr

Tato práce není odpovědí či řešením. Je spíše otázkou. Velká část textu se vlastně týká spíš teorie religionistiky a jejího sebepoznání. Jedním z důležitých cílů práce bylo vypsat něco z toho, co se sama o sobě dozví, když hledí do temné, málo prozkoumané a velmi „podezřelé“ studny, o které vlastně ani sama neví, zda jí z ní alespoň několik akcí patří.

Jestliže si nepoložíme otázku, zda přece jen nějaká rovina fantasy (přesněji řečeno nějaká rovina vztahu některých jejích příznivců k ní) není hodna religionistovy pozornosti, nikdy se toto téma nedostane do našeho zorného pole. Kde není otázka, není ani možnost odpovědi, natožpak odpověď sama. Není takové přehlížení chybou?

Fantasy není náboženstvím, rozhodně ne jako celek. Není náboženstvím, ale pro někoho mohou některé světy fantasy plnit podobné funkce. Do fantasy též mnozí její autoři vkládají náboženské myšlenky. Rozhodně není správné ji apriorně vylučovat ze sféry religionistického zájmu.

Většina práce je před námi.

## Bibliografie

### Sekundární literatura

**Cardini, F.**, „Válečník a rytíř“, in: J. Le Goff (ed.), *Středověký člověk a jeho svět*, Vyšehrad, Praha 1999.

**Carpenter, H.**, *J. R. R. Tolkien. Životopis*, Mladá fronta, Praha 1993.

**Ginzburg, C.**, *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. stol.*, Argo, Praha 2002.

**Ginzburg, C.**, *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Argo, Praha 2000.

**Horyna, B. – Pavlincová, H.**, *Dějiny religionistiky. Antologie*, Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2001.

**Keen, M.**, *Chivalry*, Yale University Press, New Haven – London 1984.

- Lansing, C.**, *Power and Purity: Cathar Heresy in medieval Italy*, Oxford University Press, New York – Oxford 1998.
- Lužný, D.**, *Náboženství a moderní společnost. Sociologické teorie modernizace a sekularizace*, Masarykova univerzita, Brno 1999.
- Lužný, D.**, *Nová náboženská hnutí*, Masarykova univerzita, Brno 1997.
- McCutcheon, R. T.**, *Manufacturing Religion*, Oxford University Press, New York – Oxford 1997.
- Paden, W. E.**, *Bádání o posvátnu. Náboženství ve spektru interpretací*, Masarykova univerzita, Brno 2002.
- Pokorný, J.**, „Evropský Parzival (doslov)“, in: Wolfram von Eschenbach, *Parzival*, Aula, Praha 2000.
- Smith, J. Z.**, *Imagining Religion. From Babylon to Jonestown*, The University of Chicago Press, Chicago – London 1988.
- Smith, J. Z.**, „Religion, Religions, Religious“, in: Mark C. Taylor (ed.), *Critical Terms for Religious Studies*, Chicago University Press, Chicago 1989, s. 269-285.
- Swinfen, A.**, *In Defence of Fantasy: A Study of the Genre in English and American Literature since 1945*, Routledge & Kegan Paul, London – Boston – Melbourne – Henley 1984.
- Waardenburg, J.**, *Bohové zblízka. Systematický úvod do religionistiky*, Masarykova univerzita – Georgetown, Brno 1997.
- Zbíral, D.**, „Grálová queste jako pouť. Od středověku po Ottu Rahna“, *Religio. Revue pro religionistiku* 11/2, 2003, s. 163-184.

## **Prameny – fantasy**

- Bronec, Michael – Vorlová, Jiřina (eds.)**, *Drakobijci III*, Straky na vrbě, Praha 2001.
- Howard, R. E.**, *Conan I. Barbar*, AFSF, Praha 1997.
- Howard, R. E.**, *Conan II. Dobyvatel*, AFSF, Praha 1997.
- Lady Candar**, „Vy víte kdo aneb svět s Ďáblem, svět bez Ďábla“, *Dech draka* [13], 2005, č. 1, s. 28-32.
- Le Guinová, U. K.**, *Čaroděj Zeměmoří*, AF 167, Brno b. r.
- Le Guinová, U. K.**, *Hrobky Atúanu*, AF 167, Brno [1994?].
- Le Guinová, U. K.**, *Nejvzdálenější pobřeží*, AF 167, Brno 1995.
- Lewis, C. S.**, *Lev, čarodějnice a skříň*, Orbis Pictus, Praha b. r.
- Lewis, C. S.**, *Poslední bitva*, Orbis Pictus, Praha 1993.
- Tolkien, J. R. R.**, *Kniha ztracených pověstí, sv. 1*, Winston Smith, [Praha] 1995.
- Tolkien, J. R. R.**, *Nedokončené příběhy*, Mladá fronta, Praha 1994.
- Tolkien, J. R. R.**, „O pohádkách“, in: *Příběhy z čarovné říše*, Mladá fronta, Praha 1997, s. 89-149.
- Tolkien, J. R. R.**, *Pán prstenu I. Společenstvo Prstenu*, Mladá fronta, Praha 1993.
- Tolkien, J. R. R.**, *Silmarillion*, Mladá fronta, Praha 1992.

## **Prameny – ostatní**

**Eliade, M.**, *Dějiny náboženského myšlení I. Od doby kamenné po eleusinská mystéria*, OIKOYMENH, Praha 1995.

**Eliade, M.**, *Dějiny náboženského myšlení III. Od Muhammada po dobu křesťanských reforem*, OIKOYMENH, Praha 1997.

**Eliade, M.**, *Mýty, sny a mystéria*, OIKOYMENH, Praha 1998.

**Groothuis, D. R.**, *Tváří v tvář New Age, Návrat domů*, Praha 1995.

**Otto, R.**, *Posvátno. Iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě*, Vyšehrad, Praha 1998.

**Wolfram von Eschenbach**, *Parzival*, přel. J. Pokorný, Aula, Praha 2000.

## **Tolkien a náboženství (několik odkazů)**

**Purtill, L.**, *J. R. R. Tolkien: Myth, Morality, and Religion*, 1985.

<http://members.ets.com/king/e/erikt/tolkien/jrrtcrst.htm>

<http://www.elvish.org/gwaith/andries.htm> [Ikonografický materiál ke studiu „tolkienovského křesťanství“.]

## **Další odkazy**

O *Hvězdných válkách*, které patří pod science fiction, ale nesou mnoho znaků typických spíš pro fantasy, se píše v jedné kapitole na adrese <http://mujweb.cz/www/david.zbiral/NewAge.htm>. Tam předestřený rozbor je ale problematický, neboť vychází právě ze srovnávání některých témat s mýty. Mimo jiné z pozdějších úvah o problémech religionistického uchopení *Hvězdných válek* a podobných jevů vznikla práce umístěná na <http://mujweb.cz/www/david.zbiral/Zapadni-esoterika.htm>, jejíž některé závěry rozvíjí práce tato.

---

Publikování této verze: 25. 11. 2003 21:42

Sepsání: únor 2003

Poslední celková revize: únor 2003

Počet normostran (v přepočtu): 48,4

Počet slov: 10510

Umístění: <http://mujweb.cz/www/david.zbiral/fantrel.htm>

[Fantasy](#)

[Religionistika](#)